

Economisch-Statistische Berichten

ALGEMEEN WEEKBLAD VOOR HANDEL, NIJVERHEID, FINANCIËN EN VERKEER
UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

28E JAARGANG

WOENSDAG 22 DECEMBER 1943

No. 1435/36

COMMISSIE VAN REDACTIE:

J. F. ten Doesschate; P. Lieftinck (tijdel. afwezig);
J. Tinbergen; H. M. H. A. van der Valk; F. de Vries;
M. F. J. Cool (Redacteur-Secretaris).

H. W. Lambers — Adjunct-Secretaris.

Abonnementsprijs van het blad, waarin tijdelijk is op genomen het Economisch-Statistisch Maandbericht, franco p.p. in Nederland f 20,85* per jaar („Prijsaastelling No. 052. IM. 312"). Buitenland en koloniën f 23,— per jaar. Abonnementen kunnen met elk nummer ingaan en slechts worden beëindigd per ultimo van elk kalenderjaar. Losse nummers 50 cent. Donateurs en leden van het Nederlandsch Economisch Instituut ontvangen het blad gratis en genieten een reductie op de verdere publicaties. Adreswijzigingen op te geven aan de administratie.

BERICHT.

In verband met de richtlijnen door de Overheid gegeven inzake de bedrijfsluiting aan het einde des jaars, heeft de Redactie besloten het nummer van den 29sten December niet afzonderlijk te doen verschijnen. M. C.

INHOUD:

Blz.

Coördinatie van landbouw- en industriepolitiek door Mr. P. A. Blaisse	405
Dividend, rentabiliteit en oorlogseconomie door Prof. Dr. P. P. van Berkum	411
Het geldwezen in de geleide economie door S. Korteweg en Dr. F. A. G. Keesing	414
Ingezonden stukken.	
Overheidsbemoeiing met den detailhandel in oorlogstijd door Dr. E. J. Tobi, met naschrift van C. D. Jongman	418
Overheidsmaatregelen op economisch gebied	419
Maandcijfers	
Maandcijfers en weekcijfers betreffende den economischen toestand van Nederland	420
Statistieken	
Stand van 's Rijks Kas — Bankstaten	422
Bijlage	
Zaakregister — Personenregister — Index Overheidsmaatregelen (1943)	

GELD- EN KAPITAALMARKT.

De toestand op de geldmarkt is nog onveranderd. De naderende jaarswisseling, die vroeger in verband met balansvoorbereiding veelal de discontomarkt eenigermate beïnvloedde, heeft vanzelfsprekend dit keer geen betekenis. De banken zijn alle hyper-liquide, zoodat zonder bijzondere maatregelen de balansen een veel ruimere liquiditeit zullen toonen dan voorheen met de ultimo-voorbereiding.

De Agent van de Schatkist zal voor begin Januari niet meer in de markt komen met papier. 2 Januari is er weer een flink bedrag aan middelen noodig, zoodat men dan wel kan rekenen op om en nabij f 100 miljoen uitgifte.

De geldruimte werkt op alle afdeelingen van de geldmarkt, voorzover die niet verstarde zijn — zooals prolongatie- en callmarkt — meer en meer door. Kasgeldenleeningen aan de groote gemeenten worden reeds op ½% verleend.

De obligatiemarkt gaf in de afgelopen week ook weinig verandering te zien. De nieuwe leening bleef voortdurend om en nabij den parikoers genoteerd, zij het dan ook dat op 100 maar een enkele transactie werd afgesloten. Het meerendeel der affaires kwam tot stand op 99¹⁵/₁₆. Opvallend was wederom de zeer vaste houding van de spoorwegleening, die nog slechts rond 2½% beneden de gestafelde leening noteert, welke laatste leening op haar beurt weer zwaar overschat is in vergelijking met de 3½% staatsleeningen. Alle ter markt verschijnend aanbod in obligatiën wordt uitermate vlot opgenomen. Vele groote beleggers, die geruimen tijd terughoudend zijn geweest, in afwachting van een lager koerspeil, gaan er toe over om tenslotte toch een gedeelte der steeds aangroeiende middelen te investeren ook al omdat schatkistpapier zoo straf gerantsoeneerd blijft, en er op dat stuk niet binnenkort een wijziging te voorzien is.

COÖRDINATIE VAN LANDBOUW- EN
INDUSTRIEPOLITIEK.

Wij vervolgen hiermede de beschouwingen over de door ons gesignaleerde wezenlijke verschillen tusschen de agrarische en de industriele overheidspolitiek in de laatste 10 jaar vóór het uitbreken van den huidige oorlog, afgedrukt in de „E.-S.B." van 15 December jl.

Verschillen van internen structureelen aard.

Meer dan in de marktconstellatie zal men de oplossing naar onze meening moeten zoeken in de verschillen der interne structuur van beide bedrijfstakken.

Deze verschillen zijn uiteraard bekend genoeg. Men verwachtte dus dezerzijds niets nieuws, maar slechts een poging enkele welbekende verschijnselen in het kader van onze probleemstelling te toetsen.

Een verschijnsel van overheerschend belang is de grotere betekenis van de natuurlijke invloeden op de landbouwproductie, de dientengevolge grotere wisselvalligheid van de opbrengsten, de geringere reguleerbaarheid

van de productie en de sterkere afhankelijkheid van den tijdsfactor. Met deze groep factoren hangt de bijzondere manifestatie van de wet van de afnemende meeropbrengsten in den landbouw samen.

Over het effect van de natuurinvloeden voor den landbouw hoeft niet veel te worden uitgeweid. De Amerikaansche schrijver Engberg heeft berekend, dat 75% van de opbrengstfluctuaties der landbouwproductie aan de weersomstandigheden moeten worden toegeschreven¹⁾. Voor een interventie in het landbouwbedrijf vormt zulks vanzelfsprekend een groote hinderpaal. Het ingrijpen in de industrie, waar de uitkomsten van het productieproces in kilo's nauwkeurig kunnen worden geprojecteerd, is dientengevolge technisch belangrijk eenvoudiger. Uiteraard zal de beteekenis van dezen factor variëren naar gelang van het gewas en het geografisch milieu. Smits²⁾ wijst erop, dat een klein verschil in de samenstelling van den grond, een iets hogere of lagere waterstand in de slooten, een iets betere beschutting tegen den wind de oorzaak er van kunnen zijn, dat sommige gewassen beter en andere minder willen gedijen.

Zoo is volgens zijn gegevens het risico voor haver in het algemeen het geringst, voor aardappelen twee- à driemaal zoo groot, voor veldboonen en erwten vier- à vijfmaal zoo groot. In Noord-Holland is het risico voor veldboonen slechts de helft van, dat in Zeeland.

De wisselvalligheid van de opbrengsten door de weersinvloeden is een omstandigheid, welke vooral op korten termijn belemmerend werkt. Terwijl men voor het uitgezaaide of te velde staande gewas altijd in het onzekere blijft ten aanzien van de uitkomsten, is er op langen termijn een betrouwbaar inzicht mogelijk in de met bepaalde perceele gemiddeld te behalen resultaten. Wordt een bepaalden invloed op de richting of den omvang der productie uitgeoefend, dan is, indien men het moment maar goed kiest in verband met den uitzaai, gemiddeld een behoorlijke prognose te stellen van het resultaat. Het eene jaar kan dit eens mee, het andere tegenvallen, bij de meeste producten heeft men op den duur gezien wel degelijk houvast.

Het voorbehoud zij gemaakt „gemiddeld”, omdat men in de practijk rekening moet houden met de individueele posities der betrokken landbouwers. Feitelijk zijn er geen twee akkers, wat betreft physische condities, volkomen aan elkaar gelijk en nog grooter zijn de verschillen tusschen twee willekeurige landbouwbedrijven, waar, behalve de technische, ook nog de economische eigenaardigheden meespreken. De bepaalde samenhang, welke er bijv. bestaat tusschen verbouw van sommige gewassen en den omvang van den veestapel, zal bedrijfsgewijze uiteenloopen, evenals het door den vruchtcyclus gelegde verband tusschen opeenvolgende gewassen. Dergelijke verbanden zijn natuurlijk te verbreken, indien de economische ontwikkeling of dwingende overheidsvoorschriften zulks noodzakelijk maken. Het is echter onvermijdelijk, dat een uniforme, voor alle bedrijvengeldende, maatregel sommige veel harder treft dan andere en dat zij dienovereenkomstig verschillend reageeren.

Probeert men echter in verband hiermede de uitvoering van den maatregel aan te passen aan de omstandigheden, dan stuit men op de moeilijkheid, dat de productie is verdeeld over duizenden kleine bedrijven, wier individueele belangen zouden moeten worden afgewogen. Daarbij komt dan nog, dat de administratieve gegevens voor het beoordeelen dezer belangen meestal minimaal zijn. Een typisch voorbeeld, hoe zwaar deze omstandigheden kunnen wegen, levert de uitvoering van een principieele beslissing, welke de Regeering in 1934 had genomen om den wassenden melkstroom een tegenwicht te bieden. Het bleek toen, dat niet met de vaststelling van één

of eenige percentages kon worden volstaan, maar zulks per bedrijf aan de hand van de individueele omstandigheden zou moeten worden bepaald. Het onderzoek werd inderdaad ter hand genomen, maar vóór het einde van 1935 moest officieel worden medegedeeld, dat, in verband met de practische moeilijkheden, van het plan was afgezien.

Men kan zich indenken, dat een bepaalde productiebeperking in een industrietak, ook indien men met de individueele omstandigheden had willen rekening houden, heel wat gladder was verlopen.

Een ander verschijnsel van beteekenis vormt de relatief belangrijke plaats, welke grond en gebouwen innemen in de landbouwproductie, hetgeen tot gevolg heeft, dat de constante kosten in den landbouw gemiddeld een grootere rol spelen dan in de industrie. Volgens J. M. Clark wordt de relatieve beteekenis van de constante kosten in het landbouwbedrijf slechts overtroffen door die in enkele der meest kapitaalintensieve bedrijven, zooals spoorwegen en „public utilities”³⁾. Er valt bovendien nog te wijzen op een ander verschijnsel. Sinds tientallen jaren doet zich hier te lande een tendenz tot verkleining van de bedrijfseenheid in den landbouw voor, als gevolg van de bevolkingstoename ten plattelande en het heerschende erfstelsel. Naar gelang de bedrijfsomvang afneemt, wordt de beteekenis van den arbeid van den ondernemer zelf en zijn gezin voor het bedrijf relatief grooter. Steigenga constateert, dat met handhaving van de totale werkgelegenheid ten plattelande daardoor de werkgelegenheid voor de onzelfstandigen is verminderd⁴⁾. Hoe arbeidsintensief het landbouwbedrijf ook dikwijls kon zijn, het behoeft nog allerminst loonarbeidsintensief te zijn. Sociale omstandigheden als verscherping van de tegenstelling tusschen werkgever en werknemer, stijging loonniveau e.d. hebben verder bijgedragen tot de inkrimping van de landbouw-arbeidsmarkt.

Een belangrijke consequentie hiervan is, dat de neiging van de ondernemers, om den omvang van de productie aan de mutaties van den afzet aan te passen, is verminderd. De boer met zijn gezin vormt de constante kern van het bedrijf en zolang dit in stand wordt gehouden, zal hun arbeid zich niet aanpassen aan de omstandigheden. Eerder zullen in tijd van tegenspoed de krachten extra worden ingespannen om er uit te halen, wat er uit te halen valt. De buffer van variabele kosten, in den vorm van loonarbeid, waarmee men de afzetfluctuaties in de eerste plaats zou kunnen opvangen, is dus ingekrompen. Er is hier een duidelijke analogie met de tendenz van de toename der constante kosten in de industrie. Hoe belangrijk dit laatste verschijnsel ook moge zijn, men moet zich toch realiseeren, dat zelfs in de meest gemechaniseerde industriele bedrijven de loonarbeid over het algemeen relatief en absoluut een belangrijker rol blijft spelen dan in het landbouwkleinbedrijf.

Men hoede er zich overigens voor de beteekenis van deze factoren voor het algemeene aanpassingsvermogen van den landbouw te overschatten. Elasticiteit is de landbouwproductie, ondanks alles, blijven bezitten. De groote structureele verschuivingen, welke zich zoowel in den Nederlandschen als in den wereldlandbouw gedurende de laatste decennia hebben kunnen voordoen, zijn hiervoor een eerste aanwijzing. Ook op korteren termijn zijn gedurig veranderingen waar te nemen, welke uit de marktconstellatie voortvloeien. Men denke eens aan de verrassend snelle wijze, waarmede de landbouw op de Tarwewet heeft geantwoord met een enorme uitbreiding van het areaal. Maar de wijze, waarop de landbouw reageert, heeft een specifiek karakter. Juist, omdat ieder landbouwbedrijf als het ware met een eigen sterke

³⁾ Clark: „Economics of overhead cost”, pag. 344. Zie ook Mindhoud in zijn prae-advies over: „De crisis in den Nederlandschen landbouw”, voor de Vereeniging voor Staathuishoudkunde, pag. 100.

⁴⁾ Steigenga: „Werkgelegenheid en werkloosheid in de agrarische productie”, pag. 76.

¹⁾ Engberg: „Industrial prosperity and the farmer”, pag. 41.

²⁾ Smits: „Bedrijfsvrijheid voor den landbouw”.

individualiteit is begiftigd, moet het zijn eigen oplossing zoeken voor de economische invloeden, welke het raken. In deze oplossing moet rekening worden gehouden met tal van omstandigheden, zooals aard en ligging van den grond, vruchtwisseling, verband tusschen verschillende deelen van eenzelfde bedrijf, arbeidsfactor, enz.

Wijze van overheidsingrijpen op agrarisch gebied.

De Overheid, die nu voor de taak wordt gesteld den landbouw bij de oplossing harer problemen te helpen, staat nu voor de keus om of algemeene maatregelen uit te vaardigen, welke voor categorieën van landbouwbedrijven in hun geheel gelden, of om de maatregelen aan de individueele eigenaardigheden van elk landbouwbedrijf afzonderlijk aan te passen. Dit laatste is ondoenlijk, zooals het aangehaalde voorbeeld van de melksteunbeperking ten overvloede aantoonde. Kiest zij dus den eersten weg, dan zal veelal moeten worden geconstateerd, dat de reactie van de producenten niet beantwoord aan haar verwachtingen, hetzij dat deze te sterk of te zwak reageeren, hetzij dat deze zijpaden zoeken om aan de consequenties van een niet op hun eigen bedrijf afgestemde maatregel geheel of ten deele te ontkomen. Hierdoor is de Overheid op haar beurt weer genoodzaakt verder te reglementeeren, om door dwingende voorschriften de bedrijven zooveel mogelijk naar haar hand te zetten. Bovendien moet worden bedacht, dat door den nauwen samenhang tusschen de diverse producties, zoowel binnen één bedrijf als binnen den landbouw in zijn geheel, de bemoeiingen op één punt hebben teruggeslagen op geheel andere punten.

Een regeling, welke beoogt een bepaalde productie te steunen, moet rekening houden met de mogelijkheid, dat zij een evenwicht verbreekt en zodoende onvoorziene gevolgen in het leven roept. Wij noemden reeds de toeneming van den tarwewet na de inwerkingtreding der Tarwewet, welke toeneming de Overheid dwong tot restrictie van de cultuur over te gaan. Ook in den tuinbouw bleek het noodig een financieelen steun door teeltbeperkingen te laten volgen. Bij de prijsinterventie ten behoeve van de varkensfokkerij was deze consequentie reeds direct voorzien, vandaar de combinatie van teeltbeperking. Hierop reageerde de fokkerij met veranderingen in de verhouding der soorten, waer door de beperking haar effect dreigde te missen, hetgeen weer een mestregeling uitlokte. Een dergelijk verloop bestond in het veehouderijbedrijf, waar men de inkrimping van het aantal kalveren meer dan compenseerde door het langer aanhouden van het oudere vee. De steunverleening aan de graancultuur met de daaruit voortvloeiende prijsverhooging bracht de bedrijven, welke voedergraan gebruiken, zooals de rundvee- en pluimveeteelt, in de knel en was gedeeltelijke of eenige oorzaak, dat ook deze moesten worden gesteund.

Hoe omvattender en dieper echter het ingrijpen in de landbouwsfeer, hoe sterker de weerstand bij den afnemer, die probeerde uit te wijken naar andere producten. Op het inelastisch karakter van de vraag naar levensmiddelen, valt op het oogenblik geen staat meer te maken. In de eerste plaats, omdat dit hoofdzakelijk geldt voor de primaire levensmiddelen, welke met de verhooging van het welvaartspeil der massa een relatief geringere plaats in het budget van den consument zijn gaan innemen, terwijl bovendien onze landbouw voor een groot deel is ingesteld op niet-primaire levensmiddelen, speciaal producten, waaraan een zeker luxe-karakter niet kan worden ontzegd. Voorts zijn sommige deelen van onze landbouwproductie bestemd tot verwerking voor niet-consumptieve doeleinden. Tenslotte geldt deze inelasticiteit, voorzover zij al bestaat, voor groepen van consumptieverwante artikelen in hun geheel, zoodat bij het schaarscher worden van één artikel uit de groep de consument zijn toevlucht neemt tot andere uit dezelfde

groep. Vooral als in dergelijke groepen ook artikelen van niet-agrarischen of van uitheemschen oorsprong voorkomen, bezit de politiek tot steunverleening aan het inheemsche landbouwproduct de neiging steeds meer artikelen uit de groep in haar sfeer te betrekken.

Zoo heeft één maatregel: de verhooging van den boterprijs, als nasleep gehad een heffing op margarine en de beperking van de margarineproductie, met als compensatie voor de margarinefabrikanten, de sluiting van hun bedrijfstak, terwijl ter handhaving van het evenwicht de margarineconventie werd bevorderd. Vervolgens moest tot regeling van den kleinhandelsprijs van margarine worden overgegaan om de belangen van het kleinwinkelbedrijf te beschermen. Daarnaast werden heffingen, op de andere vervangingsproducten, nl. de spijsoliën en -vetten, ingesteld en, eveneens met het oog op het onderlinge evenwicht der fabrikanten, de spijsolie- en vetconventies doorgezet. Sluitstuk hierop waren nog de invoerbeperkingen en invoerheffingen op spijsoliën en -vetten. De recalcitrante consument heeft niettemin kans gezien in een bepaald stadium nog door de mazen van dit net heen te glippen door zelf uit spijsoliën en -vetten margarine te gaan fabricceeren, hetgeen natuurlijk weer tegenmaatregelen uitlokte.

Illustratief ook voor de wijze, waarop het verband werd gelegd tusschen de consumptieverwante artikelen, is het feit, dat men er zelfs toe is gekomen den invoer van sinaasappelen, bananen en andere zuidvruchten te gaan belasten teneinde de bescherming van de Nederlandsche fruitteelt niet in gevaar te brengen door de eventueele voorkeur van den consument voor deze verre verwanten van onze appels en peren.

Wijze van overheidsingrijpen op industrieel gebied.

Men kan zich afvragen, of dergelijke zuigkrachten zich dan in het geheel niet voordeden op industrieel gebied en of de Overheid er bij haar steunverleening aan de industrie niet eveneens door werd meegesleept. Inderdaad is het voorgekomen, dat de contingentteering van half-fabrikaten, die van eindproducten en omgekeerd uitlokte. De contingentteering van het veredelingsverkeer van textielproducten is hiervan een voorbeeld. Toch is het aandeel van den gecontingenteerden invoer van bewerkte producten in den totaal invoer van deze groep nooit hooger gestegen dan 23,8%⁵⁾, terwijl op landbouwgebied practisch de geheele productie, alsmede die van de consumptieverwante industriële artikelen, op één of andere wijze onder de crisisregeling werd gebracht.

De geringere omvang van de industriebemoeiingen staat in recht evenredig verband met den geringeren diepgang daarvan. Zooals reeds gezegd, beperkte men zich bij de contingentteering in het algemeen tot de beïnvloeding van één marktfactor: den omvang van het buitenlandsche aanbod.

De prijs van dit aanbod, alsmede kwantum en prijs van het binnenlandsche aanbod, de binnenlandsche vraag, alsook de binnenlandsche concurrentieverhoudingen, werden in principe ongemoeid gelaten. Er was geen sprake van het opleggen van een productieplan aan de producenten, van een dwingende beïnvloeding van de consumenten, van het uit de markt nemen van bepaalde kwantiteiten of het doorvoeren van een scheiding op de markt door middel van denaturatie.

De interventie bleef zodoende aan de oppervlakte, zoodat er geen kans was op hevige terugslagen op andere bedrijfstakken, ongewenschte deviaties, vergroeiingsverschijnselen, welke zouden hebben genoopt tot verdere uitbreiding van de maatregelen, gelijk zulks op landbouwgebied is geschied, waar het leek, of de Overheid, door krachten buiten haar zelf gelegen, werd gestuwd om steeds verder en dieper in te grijpen. Het betreft hier

⁵⁾ Vierde nota aan de Staten-Generaal, pag. 25.

geen specifiek Nederlandsch, maar in zekeren zin een universeel verschijnsel.

Schiller, die een veelomvattend vergelijkend onderzoek heeft ondernomen naar techniek en effect der crisismaatregelen in alle belangrijke agrarische gebieden ter wereld, komt tot de conclusie, dat „durch die Rückwirkungen einzelner Techniken Triebkräfte erweckt werden, die zusätzliche Regulierungsmethoden heraufzurücken lassen; sodass sich hieraus schliesslich auf den betreffenden Märkten ein ganzes Regulierungssystem entfalten kann. Das ist ein ganz allgemeiner, weltweiter über die regionalen Unterschiede hinweggehender Entwicklungszug“⁶⁾.

In het rapport van de Commissie voor de Reorganisatie der Landbouwcrisismaatregelen wordt het verschil tusschen de landbouw- en de industriepolitiek ook aangestipt. Hierbij wordt naar voren gebracht, dat de kartel- en syndicaatvorming, welke zoo belangrijk is geweest in de industrie, eigenlijk voor deze hetzelfde beoogde als de steunverleening door de Regeering aan den landbouw. Immers, ook „de kartel- en syndicaatvorming strekt zich steeds verder uit, terwijl steeds meer bedrijfstakken in de organisatie worden betrokken. De omstandigheid, dat daardoor, en mede dank zij de contingentteering van den invoer, verschillende industrieën in staat zijn hier te lande tegen hooger prijs af te zetten dan in het buitenland, is een verschijnsel, dat overeenstemt met de verhoudingen ten aanzien van den Nederlandschen boterexport“⁷⁾.

Het zal echter moeilijk zijn in het industriele bedrijfsleven een voorbeeld aan te halen, waarbij niet alleen productie en prijs van het eigen product, maar ook die van alle daarmee horizontaal concurrerende producten aan banden wordt gelegd en bovendien de consument rechtstreeks wordt gedwongen het gesteunde product te gebruiken. Het sterkste kartel, dat het aanbod in één artikel volledig beheerscht — hetgeen bij vrije kartels een hooge uitzondering is — zal bij zijn prijsmanipulaties altijd rekening moeten houden met de mogelijkheid van den consument om uit te wijken naar vervangende gelijksoortige artikelen, of, indien het niet om vitale producten gaat, om over te stappen op het gebruik van geheel andere producten. Aantasting van de consumptievrijheid is een middel, hetwelk geen enkel kartel ter beschikking staat, ook niet met behulp van verbindendverklaring of contingentteering.

Ofschoon de mogelijkheid van kartelleering, welke de industrie wel en den landbouw niet is gegeven, zeker eenig gewicht in de schaal kan leggen, is het niet juist hierop het accent te plaatsen en niet op de verschillen in interne structuur. Op industrieel terrein, waar een veel exactere beïnvloeding en een sterkere localisatie daarvan mogelijk zijn, ontmoet de Overheid niet de beletselen, eenerzijds voortspuitende uit de typische eigenaardigheden, welke het aanpassingsvermogen van den landbouw vertoont, en anderzijds uit den nauwen onderlingen samenhang tusschen de verschillende producten. Naar gelang de doeleinden hooger worden gesteld bij de steunverleening aan een product, zijn de terugslagen krachtiger en veelomvattender. Het uitgangspunt van de landbouwcrisispolitiek om den producenten de vergoeding van de noodzakelijke productiekosten te waarborgen, moest al reeds daarom zulke veelomvattende reacties meebrengen, omdat het begrip productiekosten in den landbouw nu eenmaal zeer zwevend is. Ook bij een zuivere kostprijscalculatie ware het niet gemakkelijk geweest te voorkomen, dat een dergelijke waarborg bepaalde groepen aantrekkelijke perspectieven bood en leidde tot productiedeviaties, welke wederom moesten worden beteugeld.

⁶⁾ Dr. Schiller: „Marktregulierung und Marktordnung in der Weltagrarwirtschaft“.

⁷⁾ „Rapport Commissie Reorganisatie Landbouwcrisismaatregelen“, pag. 25.

Objectieve kostprijsbepaling.

Niettemin zou, waar de landbouwpolitiek haar doel tenslotte stelde in de vergoeding van de productiekosten, het voor de hand hebben gelegen, dat men had gestreefd naar een objectieve wetenschappelijke kostprijsbepaling in den landbouw, teneinde meer exact vast te stellen, wat onder „noodzakelijk“ of „onmisbare“ productiekosten moest worden verstaan.

Niet zoozeer de wisselvalligheid van de productieuitkomsten maakt de kostprijsbepaling moeilijk, want deze omstandigheid doet zich alleen op korten termijn gelden, doch vooral het feit, dat in zekeren zin alle kosten in den landbouw gemeenschappelijke kosten zijn. In den akkerbouw zijn feitelijk alle kosten verbonden door de noodzakelijke vruchtwisseling, in de veehouderij door den samenhang tusschen melk- en vleeschprijzen, terwijl in het gemengde bedrijf nog een bijzondere diagonaal loopt tusschen het akkerbouw- en het veehouderijdeel van het bedrijf. De landbouwconsulent Stevens heeft in dit verband erop gewezen, dat, indien voor alle producten van de boerderij afzonderlijk een kostprijs wordt vastgesteld, er een neiging zou ontstaan den gemiddelden kostprijs te hoog vast te stellen en er een groote winst voor den boer zou resulteren. Daarom moet een dergelijke prijsregulatie gepaard gaan met productieregulatie⁸⁾. Dit is in feite, hetgeen men hier te lande heeft zien gebeuren. Wij herinneren eraan, dat art. 7 lid 2 van de L.C.W. hierop was bedacht en voorschreef, dat ter voorkoming van ongewenschte steuncumulaties kortingen op den steun per crisisproduct voor bepaalde ondernemingen zouden kunnen worden toegepast. Het is ons niet bekend, of deze bepaling practisch effect heeft gesorteerd.

Een andere moeilijkheid bieden de groote kostendivergenties, welke men in den landbouw kan waarnemen. Horryng wijst op drie oorzaken van kostenverschillen in den landbouw, ten eerste de persoonlijke bedrijfsvoering, ten tweede collectief-subjectieve omstandigheden, waaronder hij verstaat verschillen in het algemeen ontwikkelingspeil van den landbouw tusschen bepaalde gebieden, verschillen, welke den individueelen landbouwer niet kunnen worden aangerekend, en ten derde objectieve omstandigheden als vruchtbaarheid, verkaveling, enz. Deze laatste verschillen drukken zich in de pachtprizen uit⁹⁾.

Het is vermoedelijk niet de bedoeling geweest ook de verschillen van de eerstgenoemde categorie met de richtprijzen te dekken. Of dit onderzocht is en welken invloed zulks heeft gehad op de richtprijsbepaling, is nooit bekend gemaakt.

Een andere vraag, welke in dit verband rijst, is in hoeverre rekening is gehouden met de bijzondere werking van de wet van de afnemende meeropbrengsten in den landbouw. Indien zou blijken, dat door een lagere prijsvaststelling of door een restrictie een vermindering van productie zou ontstaan, welke ook een kostenvermindering per eenheid der gereduceerde productie zou meebrengen, zou zulks bepaalde beslissingen op het gebied van de productiepolitiek vergemakkelijken. De hoofdmoeilijkheid is echter vast te stellen, in hoeverre, in een bepaald geval van vermeerdering der productie, de tendenz prevaleert tot dalende kosten per eenheid in verband met de beteekenis van het constante-kostencomplex, dan wel de tendenz tot toeneming der kosten. Blijkens bepaalde uitlatingen schijnt de Regeering zich op het standpunt te hebben gesteld, dat een beperking van de melkproductie met toenemende kosten per kilo melkvet gepaard zou gaan.

Ir. Stevens voert daarentegen in zijn genoemde prae-

⁸⁾ „Prae-advies uitgebracht voor het VIIe Intern. Congres v. Wetenschappelijke Bedrijfsorganisatie“, pag. 11.

⁹⁾ Horryng: „Eenige principieele punten omtrent prijsbepaling van landbouwproducten“, in „E.-S.B.“ van 28 Jan. 1942, pag. 50 e.v.

advies cijfers aan, waaruit voor boerderijen in het zee- en kleigebied een omgekeerd verband tusschen melkproductie per koe en kostprijs per eenheid product valt op te maken. Vanzelfsprekend betreft het hier door de nauwe verbinding, welke tusschen prijs- en teeltregeling bestond, een essentieel aspect van het melkvraagstuk. Op dit geheele vraagstuk is onvoldoende licht gevallen. Dit geldt niet alleen voor den melkprijs. Over de geheele linie is men in gebreke gebleven met verantwoord kostprijsmateriaal de juistheid van de gevoerde prijspolitiek en de daarmee samenhangende productiepolitiek aan te toonen. Zoowel de argumenten van degenen, die meenden, dat de landbouw onvoldoende werd gesteund als van hen, die den steun te hoog oordeelden, kwamen hierdoor eenigszins in de lucht te zweven. Het is een eerste eisch, welke o.i. in de toekomst moet worden gesteld ten aanzien van elke landbouwpolitiek, dat in deze lacune wordt voorzien. Meer zekerheid zal moeten worden verschaft over de ontwikkeling van de voornaamste kostprijscomponenten in verband met omvang en intensiteit van de cultuur in de verschillende bedrijfstypen, welke de landbouw hier te lande kent. Allereerst dienen dan standaardtypes van boerenbedrijven te worden uitgezocht, welke in de practijk het meest economisch werken. Of het mogelijk zal zijn standaardkostprijzen op te bouwen, lijkt in verband met de betekenis der natuurinvloeden twijfelachtig, maar wel zal men erin kunnen slagen het begrip „noodzakelijke productiekosten” meer wezenlijken inhoud te geven dan het heeft gehad in de jaren, dat het als leidster van de landbouwpolitiek fungeerde.

Wij vestigen in dit verband nog in het bijzonder de aandacht op één kostprijs-element: den pachtprijs van den grond. Zooals men zich zal herinneren, is vroeger veelvuldig sprake geweest van den vicieuzen cirkel, waarin men ronddraaide, doordat de landhonger de boeren er steeds weer toe dreef de baten, welke de landbouwcrisispolitiek hun verschafte, te gebruiken voor hogere pachtbiedingen. De Crisispachtwet is er wel in geslaagd den pachtprijs de noodige mobiliteit te verleenen, maar niet om zijn naar boven gerichte bewegingen in een tijdvak, dat de landbouw werd gesteund, geheel te voorkomen. Uit een statistiek¹⁰⁾ van de landbouwuitgaven in Nederland, samengesteld door de Directie van den Landbouw, blijkt, dat de pacht ten opzichte van haar dieptepunt in 1936-'37 in de jaren 1937-'39 weer is gaan stijgen, gemiddeld over het heele land met ca. 10%. Deze stijging is vooral daarom belangrijk, omdat de pacht één van de voornaamste kostenfactoren is, welke over geheel Nederland gemiddeld $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{5}$ der totale uitgaven van het pachtbedrijf uitmaakt, en voorts, omdat de pacht-prijzen uitgangspunt waren van de taxatie van de pachtwaarde der eigen gronden¹¹⁾. Door het verband, dat werd gelegd tusschen richtprijzen en productiekosten, beïnvloedden de pacht-prijzen het geheele niveau der richtprijzen. Daar de boer in principe vrij werd gelaten in de besteding van zijn inkomen, bestond de mogelijkheid, dat hij een deel daarvan weer ging gebruiken voor het bieden op pachtgrond in verband met zijn dwangpositie bij het verkrijgen van den grond. Dit had dan weer zijn terugslag op de richtprijsbepaling.

Maar afgezien van deze prijsverhoogende tendenz, welke aan het steunsysteem inhaerent was, moet erop worden gewezen, dat de grondwaarde als geheel genomen slechts intact kon blijven door de steunverleening aan den landbouw. Indirect verleende de landbouwcrisispolitiek dus ook steun aan het grondbezit. Toegegeven zij, dat een waardeloosmaking van dit bezit moest worden voorkomen, maar men had toch in zoverre consequent moeten zijn, dat ook bij de steunverleening aan het grondbezit zekere grenzen niet hadden mogen worden overschreden. Van het-

geen door den grondbezitter werd verkregen boven het minimum, hetwelk noodig was om de lasten van zijn bezit te dekken, had een deel kunnen worden afgeroomd, bijv. in den vorm van een pachtbelasting.

Doorberekening kosten leidt tot onbillijkheden.

Gesteld, dat een zuiverder en economisch meer verantwoorde vaststelling van den noodzakelijken kostprijs der landbouwproductie zou kunnen worden bereikt, dan dient vervolgens onder oogen te worden gezien, de vraag, of de in het algemeen gevolgde gedragslijn om dezen kostprijs, in één of anderen vorm door den consument te laten opbrengen, juist is. Hierbij valt aan te teekenen, dat het niet steeds de uiteindelijke verbruiker is geweest, die de lasten kreeg te dragen. Van toevallige markt- en machtsverhoudingen heeft het dikwijls afgehangen, of deze dan wel de industriële verwerker of handelaar de rekening had te betalen. Men heeft voorts ingezien, dat aan het systeem de noodige nadelen kleefden. Vandaar de verschillende correcties daarop, zooals de volksmargarine, vleesch in blik, enz. Het argument, waarmee dit systeem in hoofdzaak werd gerechtvaardigd, was een beroep op de winst, welke de consument, ondanks de steunmaatregelen, toch nog zou hebben gemaakt als gevolg van de daling van de prijzen der voedingsmiddelen sinds den vorigen oorlog in tegenstelling tot de stijging der loonen. Herweijer wijst er in zijn dit jaar verschenen dissertatie op, dat-zulks voor belangrijke artikelen als boter en margarine in elk geval niet opging. Ten opzichte van de prijzen in 1913 was in 1935 de boterprijs (incl. heffing) met ca. 15% gestegen, de prijzen van de goedkoopste soorten margarine met 27%. Hij merkt verder op, dat het gestegen loonpeil geen betrekking had op de inkomens der ca. 400.000 werklozen, die wij in dien tijd hadden¹²⁾. Bedoeld argument heeft zonder twijfel meer ter rechtvaardiging van een gedragslijn gediend, waaraan men om andere redenen de hand wenschte te houden. Een andere politiek was immers waarschijnlijk neergekomen op een bezwaring van het budget, hetgeen in een depressieperiode natuurlijk met bijzondere moeilijkheden zou zijn gepaard gegaan. Toch zijn wij van meening, dat een indirecte belasting, welke de lasten van de steunverleening poogt af te wentelen op den consument, zonder diens draagkracht in aanmerking te nemen, altijd een weinig fraai middel is.

Bij het onderzoek naar de vraag, hoe deze kosten dan wel zijn te dekken, zou in principe de volgende rangorde kunnen worden opgesteld.

In eerste instantie zou zijn na te gaan, in hoeverre de bedrijfstak zelf de lasten kan opbrengen. In dit opzicht heeft men in dezen tijd den juiststen weg gevonden door het voorschrijven van een stelsel van onderlinge hulpverleening der bedrijfsgenooten¹³⁾. Uiteraard leidt deze weg niet altijd tot resultaten. De kosten van den landbouwsteun hadden zeker niet op deze wijze over het geheele veld kunnen worden bestreden. Wel had een differentieele pachtbelasting, als hierboven besproken, een bijdrage kunnen opleveren, welke als een heffing van de betere gronden ten behoeve van de mindere kan worden beschouwd.

Voor zoverre deze bron echter niet voldoende is, komen in tweede instantie aan de beurt de algemeene landsmiddelen. Men heeft langzamerhand wel geleerd sceptisch te staan tegenover het „non possumus” van de schatkistbeheerders. Steeds is men er weer in geslaagd nieuwe methodes te vinden om de draagkracht van het publiek te belasten. Een afwijzing van deze zijde berust vermoedelijk meer op fiscale behoudzucht dan op fiscaal onvermogen.

Eerst in laatste instantie zou kunnen worden overwogen de kosten van de steunverleening op de prijzen

¹⁰⁾ Verslagen en mededeelingen van de Directie van den Landbouw 1940, no. 2, pag. 29.

¹¹⁾ Zie „Rapporten en Voorstellen betreffende den economischen toestand der landbouwers”, pag. 148.

¹²⁾ Herweijer: „De margarine conventie”, pag. 43.

¹³⁾ Besluit Steunverleening aan Stilgelegde Bedrijven d.d. 4/11/41.

van de gesteunde producten te leggen. Hierbij zal men altijd verschillende voorzorgen in acht moeten nemen, teneinde de minst draagkrachtigen zooveel mogelijk te ontzien. Te denken is bijv. aan prijsdiscriminatie, indien een marktscheiding tusschen de luxe- en de volksartikelen is door te zetten, bijzondere tegemoetkomingen aan bepaalde groepen, enz.

Met de voorgaande beschouwingen over de calculatie van de productiekosten en de wijze, waarop deze zijn te dekken, is nog geen oordeel gegeven over de juistheid van het uitgangspunt der landbouwcrisispolitiek den producenten hun productiekosten te garanderen. Wij hebben gezien, dat bij de industrie werd verondersteld, dat, indien ergens te haren behoefte werd geïntervenieerd, het verder wel aan haar kon worden overgelaten om zelf voor de noodige aanpassingen te zorgen en het hoofd boven water te houden. Bij den landbouw heeft men dit vertrouwen niet gehad. Het overnemen van het grootste deel van het ondernemersrisico van den landbouw door den Staat heeft juist a priori aan de landbouwcrisispolitiek ten grondslag gelegen en haar geheele richting bepaald. Juist omdat men zijn doeleinden zoo hoog stelde, moest het ingrijpen zoo diep zijn en, naar wij zagen, moest de toeneming der intensiteit van de bemoeiingen noodzakelijkerwijze een uitbreiding van de actie-radius gepaard gaan, daar de door de interventie op bepaalde punten teweeggebrachte schokken zich via het onderlinge verband, zoowel van consumptie als van productie, voortplantten van het eene product op het andere.

Deze grondslag kon, gelijk wij hiervoor hebben geprobeerd aan te toonen, niet of althans slechts ten deele worden verklaard uit de constellatie, waarvoor de landbouw na het intreden der crisis was geplaatst. De hevigheid van den terugslag was voor landbouw en industrie ongeveer even groot; de meer geprononceerde exportbelangen van den landbouw leverden wel een grootere complicatie op, maar motiveerden niet een afzonderlijk optreden tegenover den landbouw over de geheele linie.

Indien den leiders der landbouwcrisispolitiek vroeger eens de vraag zou zijn gesteld, welke de wezenlijke oorzaak vormde van het verschil in uitgangspunt tusschen landbouw- en industriepolitiek, had men vermoedelijk ten antwoord gekregen, dat het falen van de werking van het prijsautomatisme op landbouwgebied zooveel meer voor de hand lag dan op andere gebieden. Op zichzelf zou hierin reeds een rechtvaardiging liggen, dat de Overheid het mechanisme der prijsvorming op dit terrein uitschakelde en zelf de normen decreeteerde, waarnaar de prijsvorming zich had te gedragen. „Het mechanisme der prijsvorming door vraag en aanbod, dat ons vroeger over alle crises heen hielp,” aldus heeft Prof. v. Loon deze opvatting eens vertolkt, „is voor een groot aantal producten en landen voorloopig, en wat de agrarische productie betreft misschien wel voorgoed, buiten werking gesteld”¹⁴⁾. Het is de vraag, wat hier oorzaak en wat gevolg is, de overheidspolitiek of het in gebreke blijven van de vrije prijsvorming. Wij hebben gezien, dat de interne structuur van den landbouw niet zulke onoverkomelijke beletsels schijnt op te leveren voor de plooibaarheid van het landbouwaanbod, dat daarmee aanpassingen op korten termijn, zelfs op groote schaal, zouden zijn uitgesloten, hoe gevarieerd ook de reacties van de individueele landbouwbedrijven zijn in verband met hun interne belangenposities.

Overheidsingrijpen tijdens de bezetting.

Is men op zichzelf dus reeds geneigd twijfel te koesteren ten aanzien van de juistheid van het axioma, dat tot een zoo diepgaand dualisme in de economische politiek heeft geleid, een bepaalde koers, welke bij de voedselvoorzieningspolitiek in het kader der huidige oorlogs-

economie wordt gevolgd, geeft hier nog meer te denken.

Op het eerste gezicht lijkt het een wonder, dat in een tijd, waarin de centraal geleide economie het geheele terrein van het bedrijfsleven beheerscht en de oude functies van de prijsvorming zijn afgeschaft, juist in den landbouwsector één van deze functies weer op den voorgrond is gekomen. Het is uiteraard niet de functie van vaststelling der ruilwaarden, welke in eere is hersteld, maar de eveneens klassieke functie van het prijsapparaat om de productie te reguleeren in overeenstemming met de behoeften. Gelijk bekend, is men hier te lande niet overgegaan tot het instellen van teeltdwang, met uitzondering van scheurdwang, welke echter door premieverleening bij vrijwillige scheuring nog wordt aangemoedigd. In plaats van teeltdwang geeft men er de voorkeur aan de prijzen zoodanig te manipuleeren, dat de producenten worden gestimuleerd die gewassen te behouden, waaraan het meest behoefte bestaat. De verklaring van deze opmerkelijke gedragslijn zal vermoedelijk moeten worden gezocht in de hierboven besproken complicaties, waarmede men bij het ingrijpen in de interne verhoudingen van het landbouwbedrijf heeft rekening te houden. Op deze wijze wordt nagestreefd boeren te verlokken tot de cultures, welke voor de gemeenschap het meest noodig zijn, en wordt hun zelf eenige gelegenheid gelaten de verschillende belangen, welke binnen hun bedrijf een rol spelen, af te wegen en op grond daarvan hun producten te kiezen. „Met een redelijken prijs in het vooruitzicht komt er... zonder naderen aandrang de gewenschte productie,” aldus Dr. Molhuysen¹⁵⁾.

Spiegelbeeld-landbouw-industrie.

Wij zien dus thans het spiegelbeeld van de verhoudingen in de crisisperiode. Terwijl men zich toen tot een oppervlakkige bemoeiing met de industrie beperkte en deze in hoofdzaak zelf liet strijden, is zij tegenwoordig, nu haar activiteit het gemeenschapsbelang nog veel nauwer raakt, in een keurslijf van bepalingen geperst en aan prijzen gebonden, welke haar onderbezettingskosten niet dekken. Bij den landbouw daarentegen is het keurslijf juist eenigszins lossiger geregen; hier bestaat wederom eenige bewegingsvrijheid en gelden bijv. niet de stringente richtlijnen inzake de prijsvorming.

Geconstateerd moet worden, dat zoowel met de vroegere relatief grootere gebondenheid, als met de tegenwoordige relatief grootere vrijheid werd en nog steeds wordt beoogd den landbouw voordeelen in den schoot te werpen, terwijl bij de industrie de vooroorlogische vrijheid neerkwam op een harderen strijd om het bestaan, tengevolge van den overvloed en de tegenwoordige gebondenheid haar grosso modo onmogelijk maakt, o.m. tengevolge van het voorgeschreven systeem van kostprijsberekening, financieel op kracht te blijven. De industrie komt er bij een nadere beschouwing van dit spiegelbeeld slecht af. Afdoende verklaringen zijn, gelijk wij zagen, niet te geven. De voornaamste reden van het nieuwe dualisme, dat wij thans in de behandeling van landbouw en industrie aantreffen, moet o.i. wel worden gezocht in de omstandigheid, dat de industrie technisch zooveel gemakkelijker reguleerbaar is en men het gewenschte effect zooveel sneller en eenvoudiger door een voorschrift kan bereiken dan in den landbouw.

Het belang hiervan voor onze beschouwing is, dat door deze ontwikkeling een nieuw licht wordt geworpen op de mogelijkheden, waarover de landbouwpolitiek beschikt. Of moeten wij aannemen, dat, wat in een bloeiperiode van den landbouw een geschikt middel vormt, in een tijd van depressie niet in omgekeerde richting is aan te wenden? Ongetwijfeld zijn de weerstanden, indien de schroef in de richting van productiebeperking wordt aangedraaid,

¹⁵⁾ „Ned. Landbouwweekblad” van 2/5/1941. Ook Horring in zijn geciteerd „E.-S.B.”-artikel.

¹⁴⁾ „Maatschappijbelangen”, Juni 1936.

grooter, maar dit beteekent nog niet, dat het systeem in principe verwerpelijk is. Het feit, dat in den tuinbouw de manipulatie der richtprijzen wel degelijk aan de beïnvloeding der productie is dienstbaar gemaakt, wijst reeds in deze richting ¹⁶⁾.

Maar vooral de gang van zaken op een der belangrijkste terreinen der crisispolitiek, de melkproductie, opent de oogen voor de mogelijkheden, welke een doeltreffende prijsmanipulatie hier had kunnen hebben. Ondanks de teeltbeperking hebben wij in de jaren 1930—'38 een toeneming van het melk produceerend vee gezien met 16% en van de hoeveelheid industrieel te verwerken melk met 26%. Dus niet alleen een stijging van het aantal melkkoeien, maar ook van de melkgift per koe. Vleide men zich eerst met de gedachte, dat deze toeneming was veroorzaakt door ontwikkelingen, welke een aanvang hadden genomen, vóórdat de teeltbeperking was ingegaan, met de jaren heeft men wel anders leeren zien. Ofschoon het totaal aantal koeien weliswaar verminderde, wisten de boeren het effect der teeltbeperking teniet te doen door de melkkoeien langer aan te houden en de productiviteit der koeien te verhoogen door intensiever voederen.

De conclusie ligt voor de hand, dat de op den noodzakelijken kostprijs gebaseerde richtprijs de productie toch nog aantrekkelijk maakte. Juist omdat men dezen kostprijs maar weinig exact had benaderd, is er vermoedelijk voor een deel der veehouders nog een marge in den melkprijs overgebleven, welke hen tot uitbreiding van de productie prikkelde. Het gevolg hiervan was in de eerste plaats een verhooging van het nationaal-economisch verlies, dat voortvloeide uit den geforceerden export van het overschot van melkproducten. In de tweede plaats bemoeilijkt deze uitvoer onze handelspolitieke positie, in de derde plaats werd de dekking der financieele verliezen gevonden door een sociaal weinig rechtvaardige heffing van de consumenten.

Wanneer wij tenslotte het geheele gebied overzien, gelooven wij niet, dat de agrarische politiek de meest gelukkige is geweest. Men heeft ons inziens te veel vastgehouden aan den aanvankelijk gekozen opzet. Beter ware wellicht geweest de prijsvorming binnen beperkte grenzen haar functie te laten behouden en in aansluiting hieraan een steunsysteem toe te passen, hetwelk niet de tendenz heeft de productie te stimuleeren. Op deze wijze zou men een mogelijkheid hebben de endogene aanpassingskracht, welke den landbouw eigen is, tot haar recht te laten komen.

Eenigen tijd, nadat de grenzen weer opengaan, zal de productiestroom uit de groote agrarische gebieden los komen. Onmiddellijk komt dan de industrieel-importeur in botsing met zijn huidige binnenlandschen leverancier. Laten wij dan bedenken, dat onze geographische en economische situatie ons niet heeft bestemd voor den verbouw van de groote stapelproducten. Ook Staatssecretaris Backe heeft er eens op gewezen, dat de veredelingsstructuur van Nederland op het gebied van de veehouderij en de intensieve aardappel- en groententeelt noodzakelijk zal zijn voor een goede verdeling in de Europeesche ruimte ¹⁷⁾. Indien het mogelijk zou zijn industrie en landbouw tot op zekere hoogte volgens dezelfde principes te reguleeren en mede daardoor den steun aan den één zoo min mogelijk ten koste van den ander te laten komen, zou hiermede een grondslag zijn gelegd voor een synthese der economische politiek, waarop in de toekomst kan worden verder gebouwd. Een voortzetting van de huidige lijn lijkt ons in ieder geval uitgesloten. Moge deze synthese daarom spoedig doelbewust worden nagestreefd!

Mr. P. A. BLAISSE.

¹⁶⁾ De Landbouwcrisiswetgeving, dl. III, pag. 139 e.v.

¹⁷⁾ Backe: „De taak van den Nederlandschen landbouw”. (Voor- dracht, gehouden op 18/8/1941, pag. 21).

DIVIDEND, RENTABILITEIT EN OORLOGSECONOMIE.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft een berekening gemaakt van de gemiddelde dividenduitkeeringen over de afgelopen 4 jaar van ondernemingen en banken, waarvan de aandelen op de Amsterdamsche beurs zijn genoteerd. Hieruit blijkt, dat deze uitkeeringen het sterkst zijn gedaald bij de industrieele ondernemingen, nl. van gemiddeld 6,5 % over 1939 tot 2,9 % over 1942, dus tot minder dan de helft. Bij de diverse ondernemingen (handels-, exploitatie-maatschappijen, enz.) daalden zij van 4,0 % tot 2,5 %, bij de banken van 4,1 % tot 3,2 %.

Wanneer men de herkapitalisaties op grond van het Besluit op de Dividendbeperking van 30 Augustus 1941 bij de berekening uitschakelt, blijkt het resultaat niet veel af te wijken. Bij de in de statistiek opgenomen groep van 113 industrieele ondernemingen met een gezamenlijk kapitaal van f 699,2 miljoen vonden voor het boekjaar 1941 kapitaalsverhoogen plaats tot een totaal bedrag van f 47,0 miljoen, na uitschakeling waarvan het gemiddelde dividend van dat jaar van 3,9 % op 4,2 % en over 1942 van 2,9 % op 3,2 % komt te staan.

De meeste dividenden over 1942 waren lager dan die over 1941. Toch keerden vele ondernemingen nog een gelijk dividend uit, vooral de „diverse ondernemingen”. Van de in totaal onderzochte 164 ondernemingen (incl. banken) passeerden 48 het dividend over 1942, tegen 23 over 1941, 20 over 1940 en 31 over 1939.

Dividenden over 1942 t.o.v. 1941.

	Industr. ondern.	Diverse ondern.	Banken
Verhoogd	6	—	—
Gelijk gebleven .	41	18	4
Verlaagd	66	16	13

Over het vierjarige tijdvak waren de jaarlijksche dividenduitkeeringen in vergelijking tot het nominaal gestorte kapitaal bij de afzonderlijke groepen van ondernemingen als volgt:

	Kapitaal × mill. f	Uitkeeringen × mill. f	Gem. dividend
<i>113 industr. ondernemingen</i>			
1939	611,9	39,9	6,5
1940	634,0	34,8	5,5
1941	699,2	27,3	3,9
1942	710,2	20,9	2,9
<i>34 diverse ondernemingen</i>			
1939	39,9	1,6	4,0
1940	40,8	2,6	6,4
1941	45,1	1,6	3,6
1942	43,7	1,2	2,5
<i>16 banken</i>			
1939	223,0	9,1	4,1
1940	223,0	11,2	5,0
1941	223,0	12,3	5,5
1942	223,0	7,1	3,2

Het C.B.S. heeft met deze publicatie ongetwijfeld een nuttig werk verricht. Vooral als men de cijfers interpreteert aan de hand van gegevens, die uit andere bronnen ter beschikking staan, en nog meer wanneer men ze beziet uit het gezichtspunt van de huidige tijdsomstandigheden, kunnen zij in belangrijke mate bijdragen tot kenschetsing van den economischen toestand — inzonderheid van de rentabiliteit — van het Nederlandsche bedrijfsleven over de afgelopen jaren. Inzicht in de ongunstige ontwikkeling, welke zich in de gegeven cijfers afteekent, is te meer van belang, aangezien de factoren, welke deze ontwikkeling bepalen, niet alleen onverminderd werkzaam zijn gebleven, maar, naar met zekerheid valt aan te nemen, gedurende den tijd van oorlog en bezetting nog in kracht zullen toenemen.

Wil men het onderhavige statistische materiaal tot dit doel aanwenden, dan dient men er zich terdege reenschap van te geven, dat dividendcijfers als zoodanig niet een maatstaf vormen voor de behaalde rentabiliteit. Immers, wat van de winst tot uitkeering wordt gebracht valt geenszins samen met de grootte van de winst zelf. In de eerste plaats toch dient men met de op de winst drukkende fiscale lasten als storende factor rekening te houden. Slechts indien deze lasten over de beschouwde periode constant waren gebleven, wat niet het geval is, zou men hun invloed op de bewegingsrichting van de rentabiliteit mogen verwaarlozen. In de tweede plaats heeft men te maken met de gevoerde dividendpolitiek, eveneens een fluctueerende grootheid, waardoor het peil der uitkeeringen wordt beïnvloed. Aangezien de belastingdruk zwaarder is geworden, dus meer aan de winst en de uitkeeringen heeft onttrokken, en de dividendpolitiek daarentegen in de achter ons liggende jaren naar alle waarschijnlijkheid minder ten gunste van het eigen ondernemingsbelang aan de winst en de uitkeeringen heeft onttrokken, werken deze beide invloeden als het ware tegen elkaar in. Ten aanzien van den belastingfactor is deze strekking zonder verder commentaar duidelijk, wat de dividendpolitiek betreft echter niet, weshalve hieraan nog enkele opmerkingen zullen worden gewijd.

De invloed van de dividendpolitiek.

In de financiering van de kapitaalvenootschappen is de dividendpolitiek geleidelijk aan een zelfstandig bepalende factor geworden van de richting, waarin deze financiering wordt geleid. Als zoodanig is zij voor velerlei doel aangewend. Niet in de laatste plaats voor de uitbreiding van het productieapparaat, resp. voor de aflossing van schulden, waarmede provisorisch reeds zulk een uitbreiding was tot stand gebracht. Daarnaast vormde het versterken van de financiële weerstandskracht mede een motief, op grond waarvan bedragen van min of meer grooten omvang aan de winst werden ontleend. Naarmate meer voor interne doeleinden werd besteed, schoot er uiteraard minder voor de aandeelhouders over. Al deze aanspraken op de winst concurreerden met elkaar, zopder dat voor de verdeling a priori vaststaande regels waren gegeven. Het is slechts mogelijk in dit complex van alternatieve oordeelvellingen een zekere lijn te ontdekken door er van uit te gaan, dat de uitdeelingspolitiek, in het bijzonder voorzover zij juist van uitdeeling afziet en winst reserveert, naar boven wordt begrensd door de behaalde rentabiliteit en naar beneden door een zoodanig op de aandelen uit te keeren rendement als normaal kan worden genoemd in verband met den algemeenen rentestand en een behoorlijken opslag voor risicoprémie. De laatste bepalingsgrond werd meer en meer als norm voor de zgn. gelijkmatige of stabiele dividendpolitiek aanvaard.

In een dergelijke constellatie ligt het voor de hand, dat bij daling van de rentabiliteit, waaromtrent de huidige omstandigheden geen twijfel laten, in de eerste plaats de marge zal verminderen waarbinnen, technisch door middel van reservevorming, aan werkelijke of vermeende financiële behoeften van de onderneming kan worden voldaan. Immers, de onderste grens, het gestabiliseerde dividend, biedt aanvankelijk — d.i. feitelijk zolang nog winst wordt gemaakt — den meesten weerstand tegen willekeurige verlaging, wijl men gereedelijk mag aannemen, dat een onderneming ter hooghouding van financiële stand en credietwaardigheid alle zeilen zal bijzetten, teneinde ook bij minder goeden gang van zaken nog aan den eisch van een minimum dividenduitkeering te voldoen.

Uiteraard kan hier slechts van een algemeene tendenz op het gebied van de dividendpolitiek worden gesproken en geenszins van een volstrekten norm. Zoo zal aan de onderste grens van een eenigermate gestabiliseerd dividend niet altijd de hand worden gehouden in een jaar van uit-

zonderlijk goede rentabiliteit. Na ruime reserveering en afschrijving ziet men niet zelden in zulke gevallen een éénmaal veel hooger dividend dan in vorige jaren tot uitkeering gebracht. Incidenteële afwijkingen echter buiten beschouwing latende, mag op goede gronden worden geconcludeerd, dat, in het geval van over de geheele lijn dalende dividenduitkeeringen, een groote zekerheid bestaat, dat hierin een dalend beloop van de rentabiliteit vrij nauwkeurig tot uitdrukking zal komen. In veel mindere mate bestaat deze relatie tusschen stijgende dividenduitkeeringen en stijgende rentabiliteit, zulks uit hoofde, zooals werd betoogd, van de zich juist dan sterk ontplooiende dividendpolitiek. Met andere woorden: een beneden het normale peil dalend dividend geeft een veel duidelijker beeld van de werkelijk behaalde winst dan een stijgend dividend, omdat het laatste nu eenmaal in veel grooteren omvang onderstellingen openlaat omtrent winsten, die voor interne bedrijfsdoeleinden worden ingehouden en welke niet aan het daglicht treden.

De hier ontwikkelde opvatting volgend, zal dus de reeks van 1939 af tot beneden het normale peil dalende dividenden geacht mogen worden uitdrukking te geven aan een sterk gedaalde rentabiliteit van het bedrijfsleven. Tegelijkertijd kan de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de mogelijkheden tot reservevorming (dividendpolitiek in ouden stijl) in aanzienlijke mate, zoo niet geheel, zijn weggevallen. Dit ten deele als gevolg van teruglopende rentabiliteit en ten deele als gevolg van de zeer hoge belastingen, waarvan de voldoening in een aantal gevallen zelfs ten koste van de bestaande reserves is gegaan.

In de practijk bestaat natuurlijk een sterke variatie van gevallen, die echter weinig aan het algemeene beeld veranderen. Een voorbeeld hiervan vormt de dividend-situatie van het jaar 1940, het jaar, waarin ons land in den oorlog werd betrokken. Het hoogste gemiddelde percentage uit bovenstaande statistiek voor dat jaar bedraagt 6,5%. Nu is het bekend, dat juist in die periode een niet onbelangrijk aantal ondernemingen betrekkelijk hooge dividenden hebben gedeclareerd. Naast gevallen, waarin deze handelwijze voortgesproten is uit extra hooge winsten en nadat ruime afschrijvingen en reserveeringen konden worden toegepast, zijn er vele geweest, waar de oorsprong van de incidenteel hooge winst in de realisatie van voorraden van niet meer vervangbare goederen moet worden gezocht, waardoor, tengevolge van vrijkomende stille reserves, die daarin waren verdisconteerd, het winstcijfer automatisch werd verhoogd. Van volwaardige winst kan men hier echter niet spreken, daar in den regel geheel onvoldoende met de toekomstige vervangingskosten rekening werd gehouden. Zooals bekend is, heeft dit overigens eenmaal voorkomend hooge dividend bij een beperkt gebleven aantal ondernemingen destijds de critiek van de bezettende macht uitgelokt en is het indirect aansprakelijk voor de afkondiging van den dividendstop en de daarmede weer verband houdende herkapitalisatievoorschriften. Het algemeene dividendgemiddelde over genoemd jaar lag echter niet boven het normale niveau, het schommelde om het later bij de dividendbeperking aangenomen standaardpercentage van 6%.

Tegenover het verschijnsel van enkele zeer hooge dividenden uit het tijdvak vóór den dividend stop kan gesteld worden, dat een toenemend aantal ondernemingen geen dividend hebben uitgekeerd. Hieronder zijn bedrijven, die over een lange periode onafgebroken behoorlijke uitkeeringen hebben gedaan. Een verdergaande statistische analyse, waarin de situatie der afzonderlijke bedrijfstakken meer tot haar recht diende te komen, zou stellig nog interessante verschillen aan het licht brengen.

Geldelijke en materiele achteruitgang.

Het is niet moeilijk een reeks oorzaken te noemen, welke tot den achteruitgang in de rentabiliteit hebben geleid. Zoo zijn de prijzen der grondstoffen sterk gestegen, terwijl ook de slechtere kwaliteit kostenverhoogend heeft

gewerkt. Andere kostenverhoogende tendenzen liggen in den algemeenen achteruitgang van de bedrijfsefficiëntie, tengevolge van een geforceerde wijziging in fabricage-programma's, het optreden van remmende factoren bij energielevering, achteruitgang van arbeidsprestaties en voorts ook in het verschijnen van de sterk gestegen kosten der nieuwe sociale voorzieningen (voedselverstreking, inrichting schaftlokalen, recreatiegelegenheden, enz.). Tenslotte heeft de onvoldoende verstrekking van grondstoffen en materialen het hare tot een ongunstige exploitatie bijgedragen. Tengevolge hiervan toch produceert het meerendeel der, voor het particuliere verbruik werksame, ondernemingen op gedeeltelijke capaciteit; in een verder stadium werd zelfs tot stillegging overgegaan, wat weer extra lasten op de „doordraaiende” bedrijven heeft gelegd. Het doorslaggevend element in dezen ontwikkelingsgang is, dat verschillende der opgesomde kostenvermeerderingen, krachtens de geldende prijsbeheerschingsvoorschriften, niet in den kostprijs mogen worden verdisconteerd, terwijl ook anderszins deze voorschriften verhinderen, dat in de verkoopprijzen en winstmarges een voldoende compensatie voor de stijgende kosten wordt gevonden.

De invloed van de disproportionaliteit tusschen kosten en opbrengsten wordt, wat haar druk op de uitkeermogelijkheid betreft, nog overschaduwd door de reeds genoemde uitzonderlijk hoge fiscale lasten. Het tarief van de vennootschapsbelasting 1942 beteekende een aanzienlijke verzwaring in vergelijking met het toch al hoge tarief van de winstbelasting, nl. 30 tot 55% van de winst, al naar de grootte van de belastbare winst, inplaats van 26½ tot 31½% bij de winstbelasting¹⁾. Daarbij zijn gekomen de ondernemingsbelasting 1942 en de vermogensbelasting 1942. Voor het eerst zijn deze belastingen in 1942 ten volle op de winst gaan drukken. Op grond van een globale calculatie bij toepassing van het maximumtarief der vennootschapsbelasting zal men de totale last dezer drie belastingen stellen op ongeveer 70% van de winst mogen stellen. Het behoeft nauwelijks betoog, dat onder deze omstandigheden de winst wel zeer hoog zou moeten zijn, om zelfs maar een matig dividend aan aandeelhouders uit te kunnen keeren. Van de hoog noodige reserveering, die er tevens bij inschiet, wordt dan nog niet eens gesproken.

Nog ongunstiger wordt het perspectief voor onderneming en winstgerechtigden, wanneer men in overweging neemt, dat de effectieve belastingdruk zeker hooger dan het genoemde percentage ligt, wijl de fiscus in zijn waardeering van activa en het toelaten van passiva nu eenmaal veel enger grenzen trekt dan van het standpunt van den voorzichtig waardeerenden ondernemer aanvaardbaar kan worden geacht.

Dit alles betreft de geldzijde van het probleem, welke ongunstige ontwikkeling zich heel duidelijk in de jaarrekeningen der ondernemingen gaat afteekenen in den fatalen kringloop van afnemende winst, dalende uitkeeringen en intèring op de reserves. Nog steeds bevinden zich echter de meeste ondernemingen in een zeer liquiden toestand; uitvloeisel van de voortgezette liquidatie van voorraden en het uitblijven van normale aanschaffingen, onderhoud en vernieuwingen.

Afgescheiden van het weinig rooskleurige beeld, dat de geldzijde oplevert, kan men thans met volle recht spreken van een in grooten omvang ingetreden en voortgezette ineenschrompeling aan de goederzijde. Tegenover dezen achteruitgang in het bezit aan reële productiemiddelen, welke niet alleen den achterstand in vervanging en vernieuwing van de normale posities van voorraden en bedrijfsmiddelen met langen levensduur omvat, maar

¹⁾ De winstbelasting 1940 werd aanvankelijk geheven naar een tarief van 15 % met 10 ocenten voor de gemeenten. De vennootschapsbelasting 1942 trad van 1 Januari 1941 af in werking. Als overgangsmaatregel voor de in 1941 geëindigde boekjaren werd 30 tot 45 % geheven.

waarbij ook met de trendmatige veroudering van de technische outillage rekening moet worden gehouden, staan in hoofdzaak als belemmering dienende kasmiddelen en vorderingen op den Staat. Slechts voorzover in de toekomst uit reële besparingen, door kapitaalvorming dus, het huidige kapitaalverbruik kan worden goedgeemaakt, zal de mogelijkheid bestaan deze koopkracht weer volwaardig aan de ondernemingen terug te geven. Dit beteekent derhalve een verschuiving van reële kapitaalkorten naar de toekomst met al de consequenties daarvan. Eén der consequenties zal zijn, dat de huidige geldruimte dan, nl. als het tekort moet worden aangevuld, aanvankelijk in geldschaarschte zal verkeeren. Voor de toekomstige ontwikkeling van de dividenduitkeeringen opent dit geen gunstig perspectief, want ook al mag worden aangenomen, dat de zeer hoge belastingen op de winst later geleidelijk zullen verminderen, zoo zal de onderneming, om het hoofd boven water te kunnen houden, zich toch genoopt zien elk ook maar eenigszins beschikbaar te maken geldoverschot maximaal voor de bedrijfsfinanciering aan te wenden.

Het proces van intèring op den reëlen kapitaalgoederen-voorraad gaat onverminderd voort en het behoeft niet te verwonderen, dat dit ook buiten bedrijfseconomische kringen groote bezorgdheid wekt. In Zweden is het staatsinstituut voor conjunctuuronderzoek inmiddels begonnen een diepgaand onderzoek naar den achteruitgang van het productie-apparaat in te stellen. Zijn de hieromtrent gedane mededeelingen juist²⁾, dan zou de situatie in Zweden vooralsnog niet zoo zorgwekkend zijn als men had verwacht. De positie van dit neutrale land, dat een eigen uitgebreide productiemiddelenindustrie en ruime grondstoffbronnen bezit, is echter relatief gunstig en in geen geval te vergelijken met de positie van het Nederlandsche bedrijfsleven. Eenig idee van den ernst van het vraagstuk voor ons land was te verkrijgen uit een, aan schrijver dezes ter inzage gegeven, niet voor publicatie beschikbaar gesteld rapport, waaruit, op grond van uitvoerige berekeningen door bij uitstek deskundigen, blijkt, dat alleen voor den Nederlandschen landbouw, op basis van de prijzen van Mei 1940, de totale inkrimping van het reële kapitaal tot heden op f 531 miljoen moet worden gesteld. De berekening omvatte het totale verlies uit hoofde van inkrimping van den veestapel, de slijtage aan en de uitgestelde vernieuwing van machines, werktuigen, gereedschappen en gebouwen, alsmede het kapitaalverlies wegens verarming van den bodem. Betreft men ook het overige bedrijfsleven in een dergelijk onderzoek, dan zal het verlies zeker een veelvoud van het genoemde bedrag uitmaken. Daar men bij gebreke van betrouwbare cijfers naar het ongeveer juiste bedrag slechts kan gissen, is de uitbreiding van deskundig onderzoek in deze richting een aangelegenheid van groote urgentie. Waarschijnlijk zal men hier evenwel op grootere moeilijkheden stuiten dan bij den landbouw, waar de verhoudingen overzichtelijker zijn en het statistische materiaal zich in een betere conditie bevindt. Met name is voor exacte vaststelling niet vatbaar de mate, waarin het industriele productie-apparaat aan slijtage onderhevig is, welke productie-installaties en voorraden der vervangingsmiddelenindustrie aanstonds waardeloos zullen worden en in welken omvang oude voorraden teloor zijn gegaan. De grootste moeilijkheid is echter nog het wegvallen van bruikbare waardeeringsgrondslagen, weshalve men slechts schat-tenderwijs tot een resultaat zal kunnen geraken.

Achteruitgang van het aandelenrendement.

De voorgaande beschouwingen hadden in hoofdzaak betrekking op de positie van de ondernemingen in het huidige tijdsgewricht. Het lijkt niet oninteressant daaraan een enkele opmerking toe te voegen over het in de afgelopen jaren door de aandelen afgeworpen rendement,

²⁾ Een overzicht gaf „Die Deutsche Volkswirtschaft” 1943, No. 27.

waarbij de gang van zaken derhalve uit beleggersoogpunt wordt gezien.

Wanneer de dividendcijfers van de in den aanvang van dit artikel gegeven statistiek van 113 industriële ondernemingen van jaar tot jaar worden gecombineerd met het door het Centraal Bureau voor de Statistiek berekende indexcijfer van aandeelenkoersen van nijverheidsondernemingen, komt men tot de vaststelling van het rendement op aandeelen in de betrokken jaren. Dit rendement kan ten overvloede nog worden vergeleken met het rendement van diverse obligaties. Dezelfde berekening kan vervolgens voor de banken worden gemaakt, aangezien ook een indexcijfer van de aandeelenkoersen van bank- en credietinstellingen beschikbaar is. De berekeningen luiden als volgt, waarbij wordt aangegevend, dat tot 1942 nog een betrekkelijk vrije koersvorming bestond.

<i>Industriële ondernemingen.</i>				
	1939	1940	1941	1942
Dividend op aandeelen van 113 industr. ondern. . . .	6,5	5,5	3,9	2,9
Indexcijfer van de koersen van nijverheidsondern. . . .	92	101 ¹⁾	146	166 ²⁾
Aandeelenrendement	7,06	5,44	2,67	1,75
Rendement van diverse obligaties	3,73	4,35	4,01	3,50
<i>Banken.</i>				
	1939	1940	1941	1942
Dividend van 16 banken	4,1	5,0	5,5	3,2
Indexcijfer van de koersen van aandeelen bank- en credietinstellingen	78	71 ¹⁾	91	101 ²⁾
Aandeelenrendement	5,26	7,04	6,03	3,17

¹⁾ Mei t/m Juli geen notering.

²⁾ Rekenkundig gemiddelde indexcijfers 1e, 2e, 3e kwartaal en maand October.

Uit de divergentie van oplopende koersen en neer gaand rendement blijkt wel overduidelijk, dat bij het beleggende publiek de relatie, welke in normale tijden tusschen het inkomen uit effecten en hun koers bestaat, uit de waardeering is weggevallen of althans naar den achtergrond is verschoven. Het lage rendement op aandeelen in de jaren 1941 en 1942 staat in geen enkele verhouding meer tot het normale beleggingsrisico en de normale kapitaalrente. De verklaring van dit verschijnsel moet ongetwijfeld worden gezocht bij de abnormale geldruimte en het gebrek aan goed beleggingsmateriaal. Dezelfde oorzaken hebben een geleidelijke, zij het ten opzichte van de aandeelen, veel tragere rendementsdaling bij de obligaties tengevolge gehad. Van belang is voorts te constateeren, dat voor het eerst sinds 1941 het rendement op aandeelen beneden dat van obligaties is gedaald. Dit abnormale voorval wijst er op, dat nog een andere factor het rendementsbeeld heeft beheerscht, nl. de vrees voor valutaverzwakking, welke tot een preferentie van het aandeelenbezit heeft geleid. De verklaring van het obligatierendement behoort, behalve in de reeds vermelde algemeene factoren, bovendien nog te worden gezocht in het overvloeien van kapitaal van de steeds meer onder belemmerende bepalingen geplaatste aandeelenmarkt naar de obligatiemarkt.

Bij de groep banken zijn gelijke tendenzen waar te nemen, zij het minder geprononceerd. Ondanks een in de beide laatste jaren hooger gemiddeld dividend dan bij de industriële aandeelen, bleven de koersen op een aanzienlijk lager niveau. De vraag, of hieruit mag worden afgeleid, dat bankaandeelen niet in dezelfde mate als „Sachwert” beschouwd worden en of dit met reden wordt gedaan, moge hier onbeantwoord blijven, daar de geheele kwestie van het Sachwert-karakter van het aandeel nog vele onopgeloste punten bevat.

P. P. VAN BERKUM.

HET GELDWEZEN IN DE GELEIDE ECONOMIE.

In vroegere bijeenkomsten liet de Vereeniging voor de Staathuiskunde en de Statistiek veelal een kwestie van actueele politiek van diverse kanten belichten door inleiders, van wie men kon verwachten, dat zij uiteenlopende standpunten zouden verdedigen. In haar op 11 dezer gehouden vergadering was de situatie anders: tusschen de drie inleiders over het geldwezen in de geleide economie (prof. mr. J. G. Koopmans, dr. P. Hennipman en prof. dr. G. M. Verrijn Stuart) bestond een zoo groote mate van overeenstemming, dat zij er toe konden besluiten het aan de orde gestelde thema onderling te verdeelen. Het oogmerk, dat de inleiders nastreefden, was verder niet zoozeer behandeling van concrete vraagstukken van vandaag en morgen, als wel algemeen-theoretische verdieping van het inzicht in bepaalde onderdeelen van het geldvraagstuk ¹⁾.

Eenstemmigheid ten aanzien van de hoofdzaken vereenigde niet alleen de inleiders onderling, doch ook de inleiders en de debaters. Dezen leverden aanvullingen op de beschouwingen van geneen, zij gaven eventueel blijk van een afwijkende zienswijze ten aanzien van bepaalde onderdeelen, doch verdedigden in het algemeen geen fundamenteel afwijkende standpunten. Zoo ontstond geen debat, waar de vonken afvlogen, maar wel een interessante en instructieve discussie.

De omstandigheid, dat er vele soorten van geleide economie denkbaar zijn, maakte het allereerst noodig dit begrip nader te omschrijven. Deze taak viel uiteraard te beurt aan den eersten inleider, prof. Koopmans. Met het oog op het te behandelen onderwerp achtte hij het doelmatig drie hoofdtypen te onderscheiden aan de hand van de middelen, met behulp waarvan de leiding der volkshuishouding de gestelde doeleinden nastreeft.

Bij type A schakelen de leidende instanties het ruilverkeersmechanisme geheel uit en beheerschen zij rechtstreeks, van boven af, productie en verbruik. Het geldgebruik komt hierdoor te vervallen.

Bij type B wordt het ruilverkeer weliswaar gehandhaafd, doch de economische subjecten, in ieder geval de ondernemers en eventueel ook de particulieren, worden beperkt in hun beschikkingsrecht over economische goederen en diensten; de huidige oorlogseconomie vormt van type B een variant. Onder deze omstandigheden wordt het geldgebruik niet afgeschaft, maar de functies, die het geld in de vrije maatschappij uitoefent, worden als het ware geatrophieerd.

Bij type C tenslotte blijft het ruil- en prijsvormingsmechanisme van de vrije verkeershuishouding gehandhaafd, maar streven de leidinggevende instanties er naar haar doeleinden via dit prijsvormingsmechanisme zelf te bereiken, hetzij doordat zij zelve als „marktpartij” optreden (grondstoffevalorisaties, valuta-egalisatiefondsen), hetzij door geldelijke heffingen, hetzij door subsidies in geld of in natura. In dit geval onderscheiden de functies, die het geld uitoefent, zich niet van die in een vrije verkeershuishouding; de ordening maakt gebruik van het geldmechanisme, maar tast zijn wezen niet aan.

Naar aanleiding van deze inderling, waarop uiteraard nogal eens werd teruggegrepen door inleiders en debaters, betoogde prof. dr. R. van Genechten, dat de leiding van het economische bestel totaal moet zijn en zich niet kan beperken tot manipuleeren van het prijsstelsel. Immers, wanneer men een bepaald prijs vervalscht (bijv. indien een spoorwegmaatschappij door middel van subsidies in staat wordt gesteld lage tarieven te berekenen), dan werkt dat door op alle andere prijzen en inkomens. Deze komen gedeeltelijk hooger, gedeeltelijk

¹⁾ Een beknopte samenvatting van de respectieve inleidingen werd opgenomen in het nummer van 1 December 1943 van dit weekblad.

lager te liggen dan de evenwichtsprijs, die in een vrije ruilverkeersmaatschappij tot stand zou komen. In een maatschappij echter, waarin alle prijzen zijn vervalscht, kan de Overheid haar beslissingen niet baseeren op de prijzen, die zij aantreft. Zij moet over een andere „Wirtschaftsrechnung” beschikken dan die, welke uit de prijzen volgt. Het type C van prof. Koopmans, waarin men tracht via de prijzen te ordenen, doch waarin men zou nalaten het economische leven ook op andere, meer rechtstreeksche wijze te regelen, is dus onbestaanbaar, omdat het tot chaos voert. Onvermijdelijk moet men derhalve komen tot een geleide economie van het type B.

In zijn repliek herinnerde prof. Koopmans er aan, dat hij er zich opzettelijk van had onthouden in den loop van zijn uiteenzettingen waardeeringsoordeelen te geven. Zijn bedoeling was slechts de rol van het geld te analyseren. Welnu, in een geleide economie van het type C is het geld voor particulieren en ondernemers evenzeer waardevoorstellingsmiddel en waarde-uitdrukkingsmiddel als in de vrije economie. Bij type B is dat anders. Overigens is het verschil tusschen de typen B en C wellicht niet zoo groot als het schijnen kan. In dit verband kon prof. Koopmans wijzen op passages in zijn inleiding, waarin hij zoowel voor type B als voor type C had betoogd, dat het voor de leidende instanties onder bepaalde omstandigheden rationeel is bij haar calculaties andere maatstaven aan te leggen dan de door haarzelve gemanipuleerde marktprijzen.

Hoe belangrijk het voor een juiste probleemstelling ook was, dat allereerst eenige vastheid werd verkregen in het gebruik van den term „geleide economie”, zoo bracht het onderwerp toch mede, dat zoowel de inleiders als later de debaters het grootste deel van hun aandacht wijdden aan het geldvraagstuk zelf. Prof. Koopmans behandelde hiervan de algemeene theoretische aspecten. Zijn analyse betrof in het bijzonder de plaats en de functies van het geld in een maatschappij zonder vrij ruilverkeer en zonder vrije prijsvorming, terwijl dr. Hennipman en prof. Verrijn Stuart respectievelijk de binnenlandsche en de buitenlandsche geldpolitiek in een zoodanige maatschappij voor hun rekening namen.

Het kernpunt van de inleiding van dr. Hennipman werd gevormd door de stelling, dat zoowel in de vrije als in de geleide economie het primaire doel der geldpolitiek bestaat in de handhaving van het monetaire evenwicht, d.i. het evenwicht tusschen kosten en prijzen, hetwelk eenvoudigheidshalve, zij het eenigszins vaag, ook kan worden aangeduid als het evenwicht tusschen den geldstroom en den goederenstroom. Komt in de geleide economie het prijspeil tot stand zonder inmenging van niet-monetaire maatregelen (type C), dan bestaat er uiteraard op dit punt geen verschil met de vrije verkeershuishouding. Zijn daarentegen niet-monetaire maatregelen wel van invloed op het prijspeil (d.w.z. in een geleide economie van het type B), dan kan het geval zich voordoen, dat de krachten, die naar herstel van het monetaire evenwicht leiden, duurzaam zijn uitgeschakeld. Een en ander wordt door de ervaring in de huidige oorlogseconomie voldoende geïllustreerd. Op dit punt van zijn betoog suggereerde dr. Hennipman wellicht iets te sterk, dat het monetaire evenwicht in een vrije economie of in een geleide economie van het type C veelal bij benadering aanwezig zal zijn. Dit laatste zal in den regel niet het geval zijn, al behoeft het geen betoog, dat de intensiteit van de afwijking in type B veel grooter afmetingen kan aannemen. Hoewel in type B het tot stand brengen van een monetaire evenwicht iets meer van secundaire betekenis wordt dan in type C en in de vrije economie (men beschikt immers over tal van middelen om de nadeelen van de onevenwichtigheid te redresseeren), blijft ook in die situatie het monetaire evenwicht een belangrijk doel van de geldpolitiek. Er moet zoomin een teveel als een tekort aan ruilmiddelen bestaan, aldus dr. Hennipman.

Prof. Verrijn Stuart tenslotte schonk bij zijn behandeling van de buitenlandsche geldpolitiek in het bijzonder aandacht aan de techniek van gebonden internationaal betalingsverkeer. Hij bleef daardoor minder dan de andere inleiders op het terrein der geldphilosophie en betrok ook meer concrete punten in zijn beschouwingen.

Deze indeeling tusschen in hoofdzaak geldphilosophische onderwerpen en vraagstukken van meer concreten aard verschaft tevens een bruikbare indeeling voor de bespreking van de gevoerde discussies.

I. De discussie over problemen van geldphilosophischen aard.

Is het theoretisch juist twee verschillende geldbegrippen te onderscheiden, nl. het „ruilgeld” („concreet geld”) en het „rekeninggeld” („abstract geld”), of bestaat er slechts één object „geld”, dat zoowel de ruilmiddelfunctie als de rekeneenhedenfunctie in zich vereenigt?

De heer Tj. Greidanus achtte het gevaarlijk het rekeninggeld tot een afzonderlijk begrip te verheffen. Z.i. is het geld alleen op balansen zuiver rekeneenheid. Daartegenover stelde prof. Koopmans, dat juist het niet scherp onderscheiden van deze twee begrippen geld gemakkelijk tot foutieve conclusies aanleiding kan geven. Ter afdrukking wees prof. Koopmans op het misverstand, waaraan dr. H. W. J. Wijnholds ten prooi viel. Deze trachtte aan te toonen, dat de waardeering, die het subject voor het geld bezit, uitsluitend wordt bepaald door zijn inkomens- en vermogenstoestand. Aan deze stelling verbond hij de conclusie, dat geldcreatie door het bankwezen de waarde van het geld niet kan beïnvloeden, omdat deze geldschepping voor den betrokkene steeds gepaard gaat met het ontstaan van een schuld (nl. de aflossingsverplichting); omdat er derhalve geen verandering komt in zijn vermogenstoestand, wijzigt zich ook zijn waardeering voor het geld niet. Prof. Koopmans merkte in dit verband op, dat deze redeneering juist de beteekenis van het concrete geld (het geld als kasvoorraad) over het hoofd ziet en dat zij geen rekening houdt met de wijzigingen, die de bankpolitiek ten aanzien van de waardeering van dien kasvoorraad teweegbrengt. Ondergaat de kasvoorraad vergroting door het opnemen van een leening, dan daalt voor den betrokkene de waarde van het concrete geld wel degelijk, hoewel zijn waardeering voor het abstracte geld door deze transactie geen verandering ondergaat. Het opgenomen geld zal dan ook, naar men mag aannemen, worden uitgegeven en wel tot een zoodanig bedrag, dat de laatste nog als kas aangehouden geldeenheid voor den betrokkene in waarde overeenstemt met de waarde van het laatste goed, dat nog werd aangeschaft. Men kan dit ook zoo uitdrukken, dat bij gelijk gebleven liquiditeitsvoorkeur de kasvoorraad is gestegen, hetgeen dus medebrengt, dat er omwisseling van kas in goederen zal plaats hebben.

Het begrip „liquiditeitsvoorkeur” is een belangrijke aanwinst van de geldtheoretische analyse der laatste jaren. Zijn introductie maakt het mogelijk, aldus prof. Koopmans, ook voor het concrete geld de subjectieve waardeleer te handhaven. Het is op dien grond dus minder juist het concrete geld te beschouwen als aanwijzing op bepaalde goederen en diensten, teneinde langs dien weg te komen tot een verklaring van zijn waarde.

Laatsgenoemde opvatting werd verdedigd door dr. M. W. Holtrop, die echter op dit punt den prae-adviseur niet kon overtuigen. Prof. Koopmans verzette zich met name tegen de door dr. Holtrop gemaakte analogie, krachten welke hij den kasvoorraad vergeleek met een knipkaart op de tram. Het kenmerk van het geld is juist, dat men de keuze heeft tusschen alternatieve bestedingsmogelijkheden. Als men zijn geld vasthoudt, beteekent dit niet, dat men een bepaalde besteding in de toekomst hooger aanslaat dan de er mede concurrerende besteding in het heden. De reden, waarom men zijn geld niet uit-

geeft, is, dat men zich zijn keuzerecht wil voorbehouden. Op die wijze ontstaat de zelfstandige behoefte tot het aanhouden van een zekeren kasvoorraad, anders gezegd de liquiditeitsvoorkeur.

Natuurlijk zijn er ook nog andere motieven, waarop de liquiditeitsvoorkeur steunt, bijv. de noodzaak om over een zekeren minimalen kasvoorraad te beschikken ter vergemakkelijking van ruiltransacties, zo mede de verwachting, dat men na verloop van tijd op gunstiger voorwaarden goederen of beleggingswaarden zal kunnen kopen dan in het heden. Dit laatste is het zgn. anticipatiemotief, dat vooral in den tegenwoordigen tijd op den voorgrond treedt. Niettemin gaat het niet op, zooals dr. Ridder suggereerde, 'de groote liquiditeit, die in de oorlogseconomie ontstaat, geheel of in hoofdzaak te willen verklaren uit liquiditeitsvoorkeur, steunende op het anticipatiemotief. Het moge dan waar zijn, dat slechts de aflossing van oude staatschuld onmiddellijk additioneële beleggingsvraag, in het leven roept, terwijl omvangrijke onbelegde bedragen (o.a. de rekening-courant saldi van anderen bij De Nederlandsche Bank) kennelijk geen beleggingsvraag doen ontstaan, één en ander vormt, aldus prof. Koopmans, nog geen bewijs, dat men de liquide middelen, die thans in de maatschappij onbelegd aanwezig zijn, niet zou mogen aanduiden als „gedwongen opotting”. Weliswaar is absolute, onontkoombare, dwang tot het aanhouden van een abnormaal groote kas voor geen enkele afzonderlijke huishouding aanwezig, maar onder de gegeven omstandigheden kan men niet langer zeggen, dat de subjectieve liquiditeitsvoorkeur, bij het afwegen van de voordeelen van het aanhouden van den kasvoorraad tegenover de voordeelen van zijn besteding, den doorslag geeft.

Tot de discussie over onderwerpen van geldtheoretischen aard kan mede het betoog van prof. dr. W. C. Mees worden gerekend, volgens wien ook in de geleide economie doorvoering van het herleidingsstelsel noodig zou zijn. Geschiedt dit niet, en wordt dus het evenwicht tusschen kosten en prijzen niet automatisch in stand gehouden, dan zal de Overheid onophoudelijk incidenteel moeten ingrijpen, waardoor haar taak aanzienlijk moeizamer wordt.

Dr. Hennipman bestreed dit betoog met de tegenwerping, dat in het belang van het monetaire evenwicht een automatisch-mechanische aanpassing juist moet worden verworpen. Men denke bijv. aan een prijsdaling, die het gevolg is van een verbetering in de techniek, in welk geval een algemeene verhooging van het prijspeil stellig verstoring zou werken. Het gaat in dergelijke gevallen, zooals prof. Koopmans nog opmerkte, niet om verschuivingen in de waarde van het geld tegenover alle goederen, doch om verschuivingen van het eene goed tegenover het andere. Het toepassen van een uniformen herleidingsfactor zou derhalve nooit voldoende zijn. Afgezien van deze moeilijkheden in het binnenland, rijzen bij toepassing van het herleidingsstelsel nog veel neteliger problemen in het buitenlandsche verkeer. Gesteld eens, zoo merkte prof. Verrijn Stuart op, dat men zich ten behoeve van de periodieke herwaardering van internationale schulden wil houden aan indexcijfers, die maandelijks worden herzien, dan krijgt men met korte tusschenpoelen devaluaties of revaluaties, die in het internationale verkeer telkenmale tot onrechtvaardige verliezen en winsten aanleiding zouden geven. Speciaal hoe het herleidingsstelsel zou moeten functioneeren in het kader van een meerzijdig clearingstelsel, is nog een duister punt, waaromtrent prof. Verrijn Stuart de nadere toelichting van prof. Mees met belangstelling tegemoet zag.

Wat overigens den samenhang betreft tusschen de binnenlandsche en de buitenlandsche geldpolitiek, is het duidelijk, dat de twee desiderata „vaste koopkracht in het binnenland” en „vaste wisselkoersen in het buitenland” slechts onder zeer bijzondere voorwaarden gelijk-tijdig zullen kunnen worden verwezenlijkt en wel uit-

sluitend, wanneer het landen betreft met een volkomen parallelgerichte ontwikkeling. Wordt in een land de productie van bepaalde goederen gemakkelijker, dan kan men de prijzen stabiel houden door de geldhoeveelheid uit te breiden. Deze inflatie zal echter leiden tot verstoring van het evenwicht in het internationale betalingsverkeer, tenzij zich ook in de andere landen overeenkomstige verschijnselen voordoen. Wil men echter de stabiele wisselkoersen handhaven, dan moet men omgekeerd de ontwikkeling in het binnenland ondergeschikt maken aan invloeden van buitenaf. De heer Tj. Greidanus merkte op, dat hij zich noch aan de eene, noch aan de andere doelstelling zou willen binden. Dit neemt niet weg, aldus prof. Verrijn Stuart, dat een combinatie van de twee genoemde desiderata zeer vaak wordt verdedigd, zoowel door vele voorstanders van de geleide economie, als door vele pleitbezorgers van de vrije economie. In het bijzonder bij de laatsten is het fetichisme der stabiele wisselkoersen wel zeer opmerkelijk. Waarom zou men alle prijzen vrijlaten en slechts den wisselprijs eens en voor altijd aan banden leggen?

Volledigheidshalve zij tenslotte vermeld, dat zich een uitvoerige discussie ontspont tusschen dr. A. Bijl en dr. Hennipman over de vraag, in hoeverre de gelijkheid tusschen sparen en investeren in aanmerking komt als alternatief criterium voor het monetaire evenwicht, in plaats van de gelijkheid tusschen prijzen en kosten, waaraan de praeadviseur de voorkeur geeft. Dit punt zou stellig niet in het geding zijn gekomen, indien de papierschaarschte den inleiders niet had genoopt hun uiteenzettingen slechts den vorm van een „samenvatting” te geven. In dit bijzondere geval kon dr. Hennipman den debater verwijzen naar een artikel in het November/December-nummer van het tijdschrift „Economie”, onder den titel „De norm der geldpolitiek”, dat hij als een aanvulling op zijn inleiding wenschte beschouwd te zien en waarin met name het door dr. Bijl aan de orde gestelde vraagstuk uitvoeriger ter sprake werd gebracht. Uiteraard genoot deze aanvullende toelichting bij de leden der Vereeniging voor de Statistiek niet die bekendheid, welke zij zou hebben gehad, indien zij in het prae-advies had kunnen worden verwerkt.

II. De discussie over problemen van concrete aard.

Zooals in den aanvang van dit artikel reeds werd aangestipt, betoogde prof. Koopmans in zijn inleiding, dat de Overheid in een geleide economie van het type C en à fortiori in een geleide economie van het type B rationeel handelt, indien zij bij haar calculaties en beslissingen, behalve met de door haarzelve gemanipuleerde prijzen, tevens rekening houdt met andere maatstaven.

Over dit woord rationeel was dr. Ridder gevallen. Wanneer handelt de Overheid rationeel? Indien zij eenerzijds stopkoersen uitvaardigt, doch anderzijds, als fiscus, bij het innen van successierechten uitgaat van de zwarte prijzen? Zou de Overheid voorts, teneinde niet het odium van irrationeel handelen op zich te laden, bij het in beslag nemen van handelsvoorraden en bij het onteigenen van grond; haar uitbetalingen moeten baseeren op de zwarte prijzen? Stellig neen, want aldus zou de moraliteit van het officieele prijssysteem worden ondergraven. Vandaar, dat dr. Ridder tot de conclusie kwam, dat en practische en theoretische overwegingen eischen, dat de Overheid, wil zij aanspraak kunnen maken op het iudicium rationeel te hebben gehandeld, zich steeds zal moeten baseeren op de officieele prijzen, doch dat zij daarnaast rekening zal moeten houden met de feitelijke omstandigheden, bijv. door voorrang te verleen bij de herbevoorrading van ondernemers, wier voorraden werden gevorderd, of bij den wederaankoop van land na onteigening.

Op deze philippica-antwoordde prof. Koopmans, dat men hem geen gedachten in den mond moest leggen, dié de zijne niet waren. Om zijn bedoeling te verduidelijken,

wees hij op onderhandelingen met het buitenland over compensatietransacties. Tegenover den uitvoer van een hoeveelheid koffiesurrogat met een waarde van f 1000,—, volgens de officieele binnenlandsche prijzen, zal de Nederlandsche Overheid met een geringere tegenprestatie genoegen nemen, dan tegenover den uitvoer van een quantum boter met eveneens een officieele binnenlandsche waarde van f 1000,—. De binnenlandsche geldprijzen worden vastgesteld met het oog op een rechtvaardige sociale toewijzing van goederen en inkomens. Zoodra het niet meer om deze doelstelling gaat, moet de Overheid ook met andere overwegingen rekening houden. In de plaats van de „Wirtschaftsrechnung“, uitsluitend op grond van de prijzen, treedt een „Wirtschaftsrechnung“, die zooveel mogelijk reële maatstaven in aanmerking neemt.

Afgezien van dit door dr. Ridder aan de orde gestelde vraagstuk, hadden de meeste gedachtenwisselingen, die op concreet terrein kwamen, niet betrekking op de huidige, maar meer in het bijzonder op de na-oorlogse economie. Indien, zooals na den oorlog het geval zal zijn, de aanwezige geldhoeveelheid afwijkt van de hoeveelheid, die volgens de normen der geldpolitiek aanwezig zou moeten zijn, ontstaat het probleem van de aanpassing. Vooral wanneer het gaat om een vermindering van de geldhoeveelheid, zal de localisatie van de verandering in de geldhoeveelheid tot moeilijkheden aanleiding geven, aldus de heer W. J. van der Woestijne. Terecht wees voorts dr. Holtrop er in dit verband op, dat men in een geleide economie weliswaar de geldhoeveelheid kan laten aanzwellen, zonder dat dit ernstige verstoringen teweegbrengt, maar dat dit feit anderzijds er toe dwingt de potentieel aanwezige verstoringen te eeniger tijd weg te werken. De omstandigheden leiden er toe, dat dit probleem niet wordt aangesneden vóórdat de desbetreffende moeilijkheden zich in belangrijke mate hebben opgehoopt. Eerst als de potentieele verstoringen zijn opgeheven, kan men wellicht zeggen, dat de handhaving van het monetaire evenwicht in de geleide economie eenvoudiger is dan in de vrije verkeersmaatschappij.

Op deze, met het oog op de huidige situatie zoo belangrijke, vraag, hoe het monetaire evenwicht, indien het is verbroken, kan worden hersteld, was dr. Hennipman in zijn inleiding vrijwel niet ingegaan. Slechts merkte hij op, dat de politiek, die ten doel heeft het evenwicht te herstellen, zich zoowel kan bedienen van middelen, die gelegen zijn bij de aanpassing der geldverzorging, als bij die van het prijspeil.

Naar aanleiding van deze geheel in het afgetrokkene gehouden stelling, stelde de heer S. Posthuma de huidige situatie aan de orde. Zonder naar onbereikbare nauwkeurigheid te streven, meende hij te kunnen zeggen, dat de geldhoeveelheid thans ongeveer 4 milliard gulden meer bedraagt dan noodig zou zijn om in de werkelijke behoeften van het betalingsverkeer te voorzien. Hieruit volgt, volgens den heer Posthuma, dat in de na-oorlogse periode aanpassing van de loon- en prijsvorming aan de geldhoeveelheid niet goed denkbaar zal zijn. Dan immers zouden cumulatieve prijsstijgingen van zoo grooten omvang noodig zijn, dat de ontwikkeling geheel aan de leidinggevende instanties zou ontsnappen. Een beheerscht herstel van het monetaire evenwicht is dus alleen mogelijk met behulp van maatregelen tot inkrimping van de geldhoeveelheid. Overigens zal ook deze aanpassing van de geldhoeveelheid aan den goederenstroom een moeizaam proces zijn.

De heer Posthuma bestreed voorts, dat men na de wedertotstandbrenging van het monetaire evenwicht onverwijd opnieuw den organisatievorm van het economische leven aan de orde zou kunnen stellen. Naar zijn meening wordt de eventuele terugkeer naar een vrije economie niet eerder discutabel, dan nadat ook op andere gebieden (met name ten aanzien van de directe en indirecte

oorlogsschade en van de oorlogsschulden) de gevolgen van den oorlog zouden zijn geliquideerd.

Uiteraard erkende dr. Hennipman in zijn repliek de juistheid van deze uiteenzettingen. Slechts wees hij er op, mede in antwoord op een desbetreffende opmerking van den heer Greidanus, dat eenige aanpassing van loonen en prijzen aan de geldhoeveelheid stellig zal kunnen en moeten plaats vinden, in verband met het feit, dat sommige prijsverhoudingen gedurende den oorlog zijn verstoord en een redres beter kan geschieden door verhooging van relatief te lage dan door verlaging van relatief te hooge prijzen. Herstel van het monetaire evenwicht is weliswaar niet de eenige of de belangrijkste voorwaarde voor een terugkeer naar een vrij economisch stelsel, maar het is wel een noodzakelijke voorwaarde.

Een aantal debaters maakten terloops eenige opmerkingen nopens de meer concrete vraagstukken der buitenlandsche geldpolitiek, zonder dat zich te dien aanzien een volslagen gedachtenwisseling ontwikkelde. Niëttemin vond prof. Verrijn Stuart in deze incidenteele opmerkingen een welkome aanleiding zijn standpunt nog eens naar verschillende richtingen duidelijk te bepalen. Dit gold bijv. voor het verwijt van prof. dr. R. van Genechten, die meende, dat op het plan-White onrechtvaardige critiek zou zijn geoeffend. Men kon z.i. niet de voordeelen van den gouden standaard (automatische handhaving van vaste wisselkoersen) nastreven, zonder de nadeelen op den koop toe te nemen. Hiertegenover handhaafde prof. Verrijn Stuart zijn meening, dat het plan-White, ook gegeven het uitgangspunt, op diverse gronden onaanvaardbaar moet worden geacht. Niet alleen bestaat het gevaar, waarop de heer Greidanus wees, dat het betalingsverkeer zal stagneeren, zoodra de zwakke débiteurlanden de hun toegedachte credietquote eenmaal hebben uitgeput, maar er zijn behalve technische ook twee fundamenteele bezwaren. In de eerste plaats zou het plan leiden tot een internationale synchronisatie van de conjunctuurontwikkeling, die onder leiding zou staan van de Vereenigde Staten. In het verleden is echter reeds gebleken, dat Amerika, waar de conjunctuurtegenstellingen zeer intens zijn, een slechte gangmaker is, terwijl, zoover kan worden nagegaan, de opvattingen over conjunctuurbeheersching in Amerika nog weinig vasten voet hebben gekregen. Het gevaar lijkt daarom niet denkbeeldig, dat bij algemeene aanvaarding van het plan-White de geheele wereldeconomie in inflationistische richting zal afglijden. In de tweede plaats stuurt het plan-White aan op herstel van een vrij internationaal betalingsverkeer in een wereld van landen met een geleide economie, waarin zoowel de productie als de prijs- en loonvorming aan banden zijn gelegd. Het is een illusie te meenen, dat men op een beperkt terrein, en nog wel op dat van het internationale betalingsverkeer, de vrijheid zou kunnen herstellen als zij elders ontbreekt.

Vandaar, dat men thans slechts dan practisch werk verricht, indien men onderzoekt, hoe het internationale betalingsverkeer kan worden geregeld binnen het kader van de geleide economie. Men moet zich verdiepen in de problemen van het verrekeningsverkeer en speciaal in dat van de meerzijdige clearing. In deze richting ging dr. Holtrop, die de vraag opwierp, in hoeverre de bezwaren van variabele wisselkoersen onder een clearingrégime zouden kunnen worden ondervangen door het instellen van een termijnmarkt. Een vrije termijnmarkt zou hier naar zijn meening niet mogelijk zijn. Heeft een koper zich op termijn gedekt, dan kan dit toch niet beteekenen, dat hij te zijner tijd voorrang zal genieten boven andere clearing-crediteuren. De Overheid zal dus zelf als tegenpartij bij termijntransacties moeten optreden of althans de overschotten voor haar rekening moeten nemen. Een andere oplossing zou zijn, naar prof. Verrijn Stuart opmerkte, dat de wederpartij in de clearing zekerheid zou moeten stellen, waarop bij eventuele devaluatie het weggevallen

deel van de vordering op den debiteur zou kunnen worden verhaald. Overigens kan de omvang van het probleem worden beperkt door te bepalen, dat correcties van den wisselkoers alleen voor nieuwe transacties zullen gelden, zoodat de crediteuren, die door een achterstand in de clearing op betaling moeten wachten, hoewel hun tegenpartij in de clearing reeds heeft gestort, niet worden gedupeerd door devaluatie van het debiteurland.

In zijn mondelinge toelichting aan den aanvang der vergadering had prof. Verrijn Stuart herstel van een vrij betalingsverkeer voor afzienbaren tijd een onvervulbaren wenschdroom genoemd. Met het oog op de gebreken, die het tweezijdige clearingverkeer aankleven, moet als einddoel van de internationale geldpolitiek in een geleide economie van het type B, de multilaterale clearing worden beschouwd. Wil deze op bevredigende wijze met vaste koersen kunnen werken, dan moeten juist dezelfde voorwaarden zijn vervuld als die, waaraan ook voor het bevredigend functionneeren van den gouden standaard moet zijn voldaan. Door deze verwijzing naar den gouden standaard wekte prof. Verrijn Stuart den indruk, dat hij het einddoel van de inte nationale monetaire ontwikkeling ziet in een de geheele ver. . . . spannende multilaterale clearing. Op dit punt bracht een discussie met den heer Posthuma eenige opheldering en aanvulling.

Clearingregelingen, waarbij meer dan twee landen betrokken zijn, zijn alleen mogelijk voorzover de betrokken landen een gelijke economische politiek volgen, elkander over en weer vertrouwen en met name geen angst koesteren voor devaluatie bij één of meer der deelgenooten. Het zal dus noodig zijn, dat de universele multilaterale clearing wordt voorafgegaan (en voorbereid) door meerzijdige clearingregelingen tusschen groepen van landen, die aan de genoemde eischen voldoen. Terecht merkte prof. Verrijn Stuart op, dat men deze partieele multilaterale clearingregelingen eventueel „regionaal” zou kunnen noemen, mits men zich echter wel bewust blijft, dat regionaal hier niet in geografischen zin moet worden opgevat. Het gaat om landen met gelijke of elkaar aanvullende economische structuur, die bereid en in staat zijn alle eenzelfde geldpolitiek te volgen.

Het feit, dat de voorwaarden, die vervuld moeten zijn, teneinde een meerzijdige clearing met vaste wisselkoersen op bevredigende wijze te laten werken, juist dezelfde zijn als die, waaraan ook voor het bevredigend functionneeren van den gouden standaard moet zijn voldaan, werd door prof. Verrijn Stuart met nadruk geconstateerd. Deze conclusie was allereerst belangrijk om haarzelfs wil. Daarnaast echter vormde zij voor prof. Verrijn Stuart een aanleiding om aan het slot van zijn repliek met voldoening op te merken, dat de denkbaarheid, die is gepresteerd bij de analyse der vrije verkeershuishouding, begrippen en inzichten heeft opgeleverd, die ook bij het onderzoek van de problemen der geleide economie hun waarde alleszins behouden.

S. KORTEWEG.
Dr. F. A. G. KEESING.

INGEZONDEN STUKKEN.

OVERHEIDSBEMOEIING MET DEN DETAILHANDEL IN OORLOGSTIJD.

Dr. E. J. Tobi schrijft ons:

De eerste vier artikelen in het nummer van 8 December 1943, welke geheel aan middenstandsvraagstukken zijn gewijd, vormen tezamen een uiterst belangwekkend en lezenswaardig overzicht, hetwelk ongetwijfeld waardeering zal vinden bij allen, die met deze problemen van doen hebben. Aan het slot van de bijdrage van den heer Jongman komt echter een passage voor, welke ik niet gaarne onweersproken wil laten.

De heer Jongman zegt daar, dat de prijspolitiek nog niet systematisch als instrument is gebruikt, dat mede

de saneering in bepaalde branches zou kunnen bewerken, en hij meent zelfs, dat hier na den oorlog nog een groote taak ligt als aanvulling op andere overheidsmaatregelen.

Een eventueel gebruiken van de prijspolitiek ter saneering van het middenstandsbedrijfsleven — liever zou ik van *misbruiken* willen spreken — meen ik ten stelligste te moeten ontraden en veroordeelen. Immers, manipulaties met prijzen en marges, met de uitgesproken bedoeling langs dezen weg zwakke ondernemers uit handel en ambacht het bestaan onmogelijk te maken en dus tot opheffing van de onderneming te dwingen, raakt niet alleen deze zwakke broeders, doch *alle* ondernemers in den betrokken bedrijfstak en maakt ook den bonafiden middenstander elke behoorlijke prijscalculatie onmogelijk. Zou men inderdaad na den oorlog een dergelijken weg inslaan, dan ondermijnt men voor lange overgangsjaren — het uitrangeren van zaken langs dezen weg is een langdurig en pijnlijk proces — de financieele basis van alle bedrijfstakken, welke men met een dergelijke procedure zou willen opscheppen, en dat moet met klem worden ontraden. Bovendien zou het middel weinig effectief zijn, de zwakkeren zullen maar al te geneigd zijn op allerlei, desnoods ontoelaatbare, manieren het effect van zulke maatregelen ongedaan te maken en dan ontstaan volkomen ongewenschte gevolgen op allerlei gebied.

Zeer terecht heeft de „Wirtschaftsgruppe Einzelhandel” in Duitschland zich scherp tegen een dergelijken poging gekeerd. In één harer publicaties wordt daartegen stelling genomen en uit een bespreking van die publicatie veroproloven wij ons woordelijk te citeeren:

„Eine scharfe Kritik erfahren die Höchstspannen, die zu einer Vernachlässigung richtiger kaufmännischer Kalkulation geradezu herausforderten. Ebenso werden die Versuche, durch Spannenkürzung eine qualitative Auslese des Einzelhandels herbeizuführen, heftig verurteilt. Drücke man die Spanne willkürlich zusammen, ohne die Kostenlage der Betriebe zu berücksichtigen, so bringe man eher die kaufmännisch gut geführten Unternehmen zu Fall. Der gewissenlose Kaufmann findet sich schon durch und der Inhaber des Zwergbetriebes schnallt seinen Riemen einfach enger oder sucht sich eine zusätzliche Tätigkeit.”¹⁾

Volkomen terecht wordt in deze bespreking geconstateerd, dat dergelijke maatregelen een geheel averechtsche uitwerking hebben; het doel, hetwelk men zich ermede heeft gesteld, wordt niet bereikt en de bonafide handelaren worden de dupe. De bespreking komt dan ook tot de conclusie, dat „es auch nicht die Aufgabe der staatlichen Preispolitik ist, auf eine Rationalisierung hinzuwirken”, welk oordeel wij geheel en al onderschrijven.

De heer Jongman houdt tenslotte nog een slag om den arm. Hem schijnt den tijd vooralsnog niet rijp voor een dergelijke politiek, omdat het niet te overzien is, welk detailhandelsapparaat na den oorlog in stand moet worden gehouden. Maar hij blijkt in elk geval wel een principieel voorstander van het misbruiken van de prijspolitiek in deze richting te zijn en aangezien mij een dergelijken principieel stellingnemen geheel onjuist voorkomt, mag ik niet nalaten daar reeds thans met den meesten nadruk tegen te waarschuwen, hoe lezenswaardig ik de rest van de bijdrage van den heer Jongman ook vind. De middenstand zal het na den oorlog over het algemeen gesproken lang niet gemakkelijk hebben en ik acht het volkomen ongewenscht maatregelen aan te bevelen, welke onvermijdelijk de strekking zullen hebben — indien men erop zou willen ingaan tenminste — de moeilijkheden van dien stand geheel onnoodig nog aanzienlijk te verzwaren. Geheel onnoodig, want het arsenaal van wapens om een goede saneering te bereiken — de heer Jongman geeft er zelf een beschrijving van — is waarlijk rijk genoeg voorzien!

¹⁾ „Westdeutsche Wirtschaftszeitung”, 20. Jahrg. No. 8.

Naschrift.

Indien de Overheid tot de conclusie komt, dat in een bepaalde detailhandelsbranche de verhoudingen niet zijn, zooals men meent, dat zij moeten zijn, zal men maatregelen overwegen om de misstanden op te heffen. Nu ben ik het volkomen met dr. Tobi eens, dat prijspolitieke regelingen *alleen* geen oplossing zullen brengen of eerst op den langen duur. Hieruit vloeit voort, dat men andere middelen te baat zal moeten nemen. Toch acht ik ook dan voor de prijspolitiek een taak weggelegd, welke dan echter een *aanvullend* karakter zal dragen. Daarbij zal er naar moeten worden gestreefd, dat de prijspolitieke maatregelen, genomen ter ondersteuning van de bedoelde andere regelingen of getroffen uit anderen hoofde, in dezelfde richting werken, m.a.w., er moet worden gecoördineerd. Dit is hetgeen ik in de door dr. Tobi gewraakte zinsneden heb bedoeld te zeggen. Door met opzet hierin de woorden „mede” en „als aanvulling op” te gebruiken, meende ik, dat deze bedoeling ook duidelijk tot uiting kwam. Daar het betoog van den heer Tobi, als ik het goed heb begrepen, zich richt tegen een economische politiek, welke uitsluitend van de prijspolitiek gebruik maakt, geloof ik niet, dat er vooralsnog zulke groote verschillen in zienswijze zijn.

Het bovenstaande impliceert niet, dat in alle gevallen additioneele prijsmaatregelen noodig zijn. Dit hangt van den aard der te treffen maatregelen af. De Nederlandsche Bakkerij Stichting stelde zich bijv. destijds op het standpunt¹⁾, dat, toen de Regeering het deel van de saneeringsvoorstellen in het bakkerijbedrijf te Amsterdam betreffende de prijsregeling niet aanvaardde, het treffen van overige regelingen nog wel zijn nut had, maar dat volledige saneering daardoor niet zou worden bereikt. Prijsregeling en saneering achtte men dus onverbrekkelijk verbonden. Treft men echter zeer directe maatregelen, bijv. door het uitoefenen van een bedrijf slechts aan erkenden toe te staan en de overigen te dwingen te liquideeren, dan is wellicht prijspolitiek overbodig.

C. D. JONGMAN.

¹⁾ Zie „Economisch-Statistische Berichten” van 9 Februari 1938.

OVERHEIDSMAATREGELEN OP ECONOMISCH GEBIED.

HANDEL EN NIJVERHEID.

Arbeidszaken. Loonbepaling voor arbeiders in het dorschbedrijf. Premieverhoging van de ziekteverzekering voor de Raden van Arbeid. Nadere regeling van den bakkersarbeid. Wijziging van de loonregeling voor het bloembollenbedrijf. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 743, 759, 762 en 799).

Handel. Verordening inzake registratie van kleinhandelaars in groenten en fruit. Buitenwerkingstelling van een aantal vervoerverboden. Regeling van het bedrijf der grossiers in tabaksproductensurrogaten. Bepalingen inzake het voorhanden hebben en afleveren van rijwielen en frames. Regeling inzake verkoop en aflevering van kolenslik. Verkoopverbod voor gladiolenknollen. Wijziging van het vervoersverbod voor bloembollen en -knollen. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 739, 764, 765, 790 en 791).

Handelsnaamwet. Aanvulling van de Handelsnaamwet 1921 met de bepaling, dat het verboden is een handelsnaam te voeren, welke ertoe kan leiden, dat het publiek zich een onjuiste voorstelling vormt van de onder dien naam gedreven zaak. (E.V. No. 28; blz. 759).

Hout. Wijziging van de uitvoeringsbepalingen der Houtbeschikking 1941, No. 1. (E.V. Nos. 28 en 29; blz. 758 en 784).

Industrie. Verordening inzake het voorhanden hebben van maal- en pletinrichtingen. Wijziging der Chemische productenbeschikking 1941, No. 1. Regelingen inzake verwerkingscontingenten voor edelstaal. Uitbreiding van

de afleveringsbepalingen voor metalen huishoudelijke artikelen. Wijziging van het vergunningstelsel inzake de vervaardiging van schakelinstallaties. Besluit inzake inlichtingenplicht voor fabrikanten van riemeubelen, fijnmanden en mattenkloppers. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 731, 734, 762, 784 en 788).

In- en uitvoer. Beschikking inzake het in- en uitvoermonopolie voor akkerbouwproducten. Vaststelling van bepaalde contingenten voor het handelsverkeer Nederland-België. Nadere regeling inzake keuringsvoorschriften bij uitvoer van boomkwekerijproducten. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 739, 757 en 790).

Organisatie Bedrijfsleven. Wijziging van het Derde Uitvoeringsbesluit Organisatie Bedrijfsleven met betrekking tot eenige tuchtrechtelijke bevoegdheden. Besluit inzake de verordenende bevoegdheid der Bedrijfsorganisaties Voedselvoorziening. Instelling van de vakgroep Groothandel in muziekinstrumenten, van de sectie Tusschenpersonen in metaaldoeken en viltten, de sectie Export van de vakgroep Groothandel in auto- en motorbanden, eenige secties van de vakgroep Groothandel in visch., de secties Vrijwillige filiaalbedrijven en Winkeliers-inkoopverenigingen bij de vakgroep Groothandel in kruidenierswaren, de sectie Woningbouwverenigingen bij de onder-vakgroep Exploitatie van en handel in onroerende zaken. Wijziging der instellingsbeschikking van de vakgroep Groothandel in electrotechnische producten. Instelling van een vakgroep Wisselkantoren. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 730, 738, 764, 790 en 792).

Prijsregelingen. Nadere voorschriften van den Gemachtigde voor de Prijzen met betrekking tot de calculatievoorschriften voor lederen drijfriemen, vaststelling van nieuwe maximum-prijzen voor huisbrand- en fabrieksturf, voor lijk- en crematiekisten en voor kalkeieren en koelhuisseieren, vaststelling van tarieven voor sleepwerk en de internationale binnenscheepvaart, van verkoopprijzen voor kaardafval van vlas, van maximum-prijzen voor geneeskrachtige kruiden, voor inmaakglazen en voor generatoranthraciet. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 734, 739, 758, 765, 768, 769, 788 en 790).

Reclame. Aanwijzingen van den voorzitter van de bedrijfsgroep Detailhandel betreffende dienstbetoon en etalagereclame. (E.V. No. 27; blz. 738).

Rijksbureau. Instelling van een Rijksbureau voor glas-, keramiek- en houtproducten, waarin de bemoeiingen met deze producten van het Rijksbureau voor verwerkende industrieën en het Rijksbureau voor hout zijn ondergebracht. (E.V. No. 27; blz. 732).

Steunregeling Stilgelegde Bedrijven. Goedkeuring van de ontworpen steunregeling voor de stilgelegde bedrijven in de bouwindustrie. (E.V. No. 29; blz. 788).

Verzekering. Besluit inzake aanmelding van tusschenpersonen in het verzekeringsbedrijf. Regeling van de verzekering voor zgn. laadploegen in het spoorweg- en binnenscheepvaartverkeer. (E.V. No. 29; blz. 794).

Vestigingswet Kleinbedrijf. Verlenging van de op grond van de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937 afgekondigde zgn. sperregeling voor den kleinhandel in ijzerwaren. (E.V. No. 28; blz. 765).

LANDBOUW EN VOEDSELVOORZIENING.

Bloemkwekerij. Afkondiging van de Teeltverordening 1943 voor de verschillende hoofdsoorten bloembollen. Richtlijnen inzake de overschrijving van teeltrecht voor bloembollen. (E.V. No. 29; blz. 798).

Groenten en Fruit. Verordening inzake vrachtkosten bij den export van groenten en fruit. Wijziging der fustregeling 1943 voor groenten en fruit. (E.V. Nos. 25 en 26; blz. 681 en 704).

Indeeling van het land in consumptie-gebieden voor groente en fruit. Regeling inzake de uitoefening van de functies van exportleider en commissair of tusschenpersoon voor den export van groente en fruit. (E.V. Nos. 28 en 29; blz. 772 en 791).

Landbouw. Besluit inzake overgang van rechten en verplichtingen der Nederlandsche Akkerbouwcentrale, Meelcentrale, N.I.C.A. en Nederlandsche Aardappelmeelcentrale aan het Aan- en Verkoop bureau van Akkerbouwproducten (A.V.A.). Regeling der voorziening met paarden en landbouwwerktuigen. Besluit inzake verplichte koolzaadteelt oogst 1944. Besluiten inzake inzameling en prijzen van inlandsche scheerwol. Verordening inzake het verwerken van granen, zaden en peulvruchten 1942. Inventarisatie van landbouwtractoren. Besluit inzake den in- en uitvoer van monopolieproducten. Afkondiging der stroo-regeling 1943. Bekendmaking van het teeltplan zomeroliezaden. Wijziging der verordening Bodemproductie 1943. Verordening inzake gedroogde blauwmaanzaadbollen 1943. (E.V. Nos. 19, 20, 21, 22, 24, 25 en 26; blz. 513, 527, 556, 557, 572, 608; 643, 681 en 714).

Verordening inzake het vervoeren en afleveren van suikerbieten van den oogst 1943. Besluit betreffende de verplichte inlevering van kool- en raapzaad. (E.V. Nos. 27 en 29; blz. 734 en 798).

Oliën en Vetten. Vaststelling van de te betalen heffing bij aflevering van margarine door fabrikanten op f 55,70 per 100 kg. (E.V. No. 28; blz. 762).

Opheffing Centrales. Beschikkingen, waarbij met ingang van 1 November 1943 de Centrale voor eieren en pluimvee, de Veehouderijcentrale en de Zuivelcentrale zijn opgeheven. (E.V. No. 29; blz. 785).

Stroo. Bekendmaking van het bedrijfschap voor hooi, stroo en ruwvoeder, waarbij erop gewezen wordt, dat binnen korten tijd een export van stroo, tot een hoeveelheid van minstens het te verwachten stroo-overschot voor geheel Nederland, zal moeten plaats vinden en dat daarom den telers wordt aangeraden hun stroo niet tegen elken prijs te verkoopen. (E.V. No. 28; blz. 765).

Surrogaten. Gewijzigde tekst van het besluit inzake het pluk- en verzamelverbod van bladeren. Nader Besluit inzake de samenstelling van Regeeringskoffiesurrogaat. (E.V. Nos. 19, 20 en 27; blz. 527, 546 en 734).

Vee. Regelingen inzake het verstrekken van aankoopvergunningen voor rundvee en vergunning voor huisachtiging van schapen. Wijziging van de procedure ten aanzien van bezwaarschriften inzake de veehouderij. Mededeeling inzake vóórlevering voor den aanslag van rundvee 1944. (E.V. Nos. 28 en 29; blz. 772 en 798).

Veevoeder. Regeling inzake schadeloosstelling voor bereiders van mengvoeder. (E.V. No. 27; blz. 734).

Visscherij. Besluit inzake regeling van de visscherij op het IJsselmeer. (E.V. No. 28; blz. 772).

GELD-, CREDIET- EN BANKWEZEN EN BELASTINGEN.

Bankbiljetten. Nadere besluiten met betrekking tot de waardeverklaring van bankbiljetten van f 1.000 en f 500. (E.V. No. 19; blz. 522).

MAANDCIJFERS.

Maandcijfers en wekeijfers betreffende den economischen toestand van Nederland.

(Centraal Bureau voor de Statistiek)

Omschrijving maandcijfers	Eenheid	1942		1943											
		Nov.	Dec.	Jan.	Febr.	Mrt.	Apr.	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	
<i>Giroverkeer.</i>															
Nederlandsche Bank	f 1.000.000	2297	3669	2239	2483	2682	2756	2708	2414	2744	3945	2059	2254		
Postchèque- en Girodienst	f 1.000.000	1736	1695	1692	1629	1691	1549	1906	1907	2682	1974	1816	1846		
<i>Rentestanden.</i>															
Wisseldisconto Nederl. Bank	%	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50	2,50
Prolongatiereente, A'dam	%	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25
Callgeldnoteringen, „	%	1,25	2,22	1,35	1,25	1,56	1,94	1,36	1,28	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00
Rendement oblig. *)	%	3,62	3,57	3,50	3,48	3,45	3,41	3,37	3,39	3,47	3,48	3,54	3,46		3,39
Hypotheekrente onroerende goederen	%	4,12	4,13	4,05	4,08	4,00	4,01	3,87	4,03	4,06	4,09	4,05	4,07		
Hypotheekrente schepen	%	4,97	4,97	4,99	5,17	4,95	5,01	4,87	4,86	4,98	5,31	4,84	4,75		
<i>Koersen van aandelen.</i>															
Algemeen indexcijfer	1930=100	128,9	135,9	141,3	151,4	150,4	151,8	152,5	152,4	151,9	151,7	152,1	152,1		
Nijverheid	1930=100	164,5	173,9	184,2	201,6	200,5	202,7	203,6	202,6	202,1	202,8	202,8	202,8		
w.o. prod. middelen industr.	1930=100	163,3	170,9	179,7	196,2	196,6	198,6	199,8	199,2	198,3	197,6	198,8	199,0		
cons. goederen industr.	1930=100	166,1	177,7	190,1	208,2	205,7	208,0	208,7	208,8	208,2	208,0	208,0	208,0		
<i>Spaarbanken.</i>															
Rijkspostspaarbank, inlagen	f 1.000.000	13,63	16,05	18,93	19,30	42,30	36,50	37,88	33,49	37,21	32,48	27,62	28,83		
Rijkspostspaarbank, terugbetalingen	f 1.000.000	10,46	9,86	8,58	9,02	12,27	12,79	12,37	11,26	13,92	14,02	12,43	11,78		
Bijzondere spaarb., inlagen	f 1.000.000	16,73	15,29	23,83	20,76	28,49	24,79	28,92	24,36	28,51	26,24	22,57	22,92		
Bijzondere spaarbanken, terugbetalingen	f 1.000.000	15,09	15,31	14,12	11,89	15,12	15,33	14,78	13,11	15,08	15,64	12,60	12,62		
<i>Hypotheek (nwe, inschrijv. *)</i>															
Totaal	f 1.000.000	33,84	35,25	22,34	24,90	31,89	87,58	62,32	28,54	29,53	25,74	25,30	21,65		
w.v. op gebouwen	f 1.000.000	25,37	29,70	17,71	20,07	26,77	80,65	52,69	22,82	25,02	21,65	21,51	17,91		
op landerijen	f 1.000.000	8,13	5,21	4,33	4,32	4,60	6,53	9,33	5,35	4,19	3,69	3,68	3,64		
op schepen	f 1.000.000	0,43	0,34	0,30	0,51	0,52	0,40	0,30	0,37	0,32	0,40	0,11	0,10		
<i>Werkloosheid, werkloozenzorg.</i>															
Geheel werklozen	1.000	39	39	36	30	26	25	23	20	16	15	14	14		14
Tewerkgesteld	1.000	26	17	16	13	10	10	9	9	8	7	7	7		7
Geplaatsten in Duitschl. *)	1.000	256	263	271	281	296	302	312	350	372	379	380	381		381
„ „ Frankrijk	1.000	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	37	38		38

Omschrijving wekeijfers	Eenheid	1943													
		6/11 Sept.	13/18 Sept.	20/25 Sept.	27 Sept./ 2 Oct.	4/9 Oct.	11/16 Oct.	18/23 Oct.	25/30 Oct.	1/6 Nov.	8/13 Nov.	15/20 Nov.	22/27 Nov.	29 Nov./ 4 Dec.	
<i>Nederlandsche Bank (Maandag)</i>															
Binnenlandsche wissels	f 1.000.000	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Papier op het buitenland	f 1.000.000	2652	2699	2740	2778	2779	2813	2854	2893	2911	2951	2998	3041	3074	
Bankbiljetten en assign. in omloop	f 1.000.000	2942	2978	3007	3041	3099	3118	3134	3156	3205	3218	3240	3271	3326	
Beleeningen	f 1.000.000	139	140	138	138	139	137	136	137	137	135	136	135	135	
Rek. Courant saldi v. anderen	f 1.000.000	604	641	673	675	621	629	651	674	656	669	666	683	642	
Speciale rekening	f 1.000.000	156	125	100	100	100	100	100	100	100	101	132	101	116	
Diverse rekeningen	f 1.000.000	12	9	7	4	6	5	6	5	8	6	11	7	8	
<i>Rentestanden.</i>															
Callgeldnoteringen	%	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	
Rendement oblig. (Woensd.)	%	3,53	3,55	3,60	3,54	3,54	3,49	3,43	3,42	3,43	3,38	3,37	3,38	3,37	

§) = voorloopige cijfers. *) Gewijzigde reeks. 6 Staatsleeningen, 3 Provinciale en Gemeente-leeningen en 2 pandbrieven. *) Hieronder niet begrepen enkele hypotheek, waarvan de geldschieder niet bekend is. *) Na aftrek van teruggekeerden.

Aan de lezers van de „Economisch-Statistische Berichten”.

Betr.: *compensatieregeling.*

Bij de omzetting van het weekblad „Economisch-Statistische Berichten” in een maandblad is in een bijlage bij de „E.-S.B.” no. 1419, d.d. 31 Maart 1943, aan de lezers medegedeeld, dat het Nederlandsch Economisch Instituut ernaar zou streven compensaties te zoeken tegenover de wegvallende prestaties. Daarbij werd met name genoemd de verlenging van den geldigheidstermijn der abonnementsgelden. Sedertdien heeft de situatie zich echter tot onze vreugde gewijzigd, zoodat met ingang van 1 September ons blad wederom werd omgezet in een 2-wekelijksch blad, terwijl 1 November wederom toestemming tot het wekelijks verschijnen werd ontvangen.

In verband hiermede lijkt het ons juister thans het vaststellen der compensatieregeling niet langer uit te stellen. Het papier, waarop de „Economisch-Statistische Berichten” sedert 10 Maart zijn verschenen, is aanzienlijk minder van kwaliteit dan dat der voorafgaande nummers en is op den duur niet houdbaar. Voor een blad als de „E.-S.B.”, dat sterk een documentair karakter draagt, heeft dit ernstige nadeelen. Deze nadeelen verdienen des te meer overweging, doordat, door de verhooging van de verschijningsfrequentie, het aantal nummers, waarvoor dit geldt, aanzienlijk is toegenomen.

In verband daarmede heeft de redactie, mede in antwoord op een suggestie uit den kring der lezers, besloten liever dan een kwantitatieve een kwalitatieve compensatie te bieden. Deze compensatie zal hieruit bestaan, dat aan de lezers het gedeelte van den jaargang 1943 van 10 Maart af — waarvan het zetsel daartoe expres is vastgelegd — zal worden nageleverd voor de reeds voldane betalingen op een goed houdbare papiersoort, zoodra deze weer verkrijgbaar zal zijn. Deze regeling is door den Dienst van den Gemachtigde voor de Prijzen goedgekeurd bij Prijsvaststelling No. 052. IM. 312.

Met het oog hierop verzoeken wij den lezers, die van dit voorstel gebruik willen maken, onderstaande strook in te vullen en te zenden aan de administratie der „Economisch-Statistische Berichten”, Nieuwe Binnenweg 175, Rotterdam-C., en bovendien het gedeelte van den jaargang 1943 vóór 10 Maart, dat nog op behoorlijk papier is verschenen, te bewaren.

Wij hopen, dat de lezers der „E.-S.B.” deze compensatie, welke zoo nauw mogelijk aansluit op het karakter van het blad, zullen kunnen waardeeren.

Rotterdam, 15 December 1943.

Redacteur-Secretaris

Aan de administratie der „Economisch-Statistische Berichten”,
Nieuwe Binnenweg 175a, Rotterdam-C.

Ondergeteekende: .....

Adres: .....
verklaart hiermede prijs te stellen op gratis nalevering van de sedert 10 Maart 1943 verschenen nummers der „E.-S.B.” op goed houdbaar papier, conform het compensatie-aanbod d.d. 15 December 1943.

Belastingen. Resolutie inzake vrijstelling van invoerbelasting voor ruwe edelstenen en half-edelstenen, restitutie van invoerbelasting op walsproducten uit België, vrijstelling van de Vennootschapsbelasting voor de rechtspersoonlijkheid bezittende personeelfondsen. Besluit inzake de provinciale en gemeentelijke opcenten voor de personeele en grondbelasting. (E.V. Nos. 19 en 25; blz. 528, 529 en 690).

Resolutie inzake toepassing der loonbelasting bij aanwerving van werk in het land- en tuinbouwbedrijf. (E.V. No. 29; blz. 801).

Betalingsverkeer met het buitenland. Besluit inzake de regeling van het betalingsverkeer met Denemarken. Wijziging van de clearingkoersen in het betalingsverkeer met Italië, waarbij voor transacties tot en met 15 September 1943 de oude koers ad 9,91 geldt, voor na dien datum afgesloten transacties is de koers vastgesteld op R.M. 10 per 100 lire, dat is een lirekoers van 7,54. (E.V. Nos. 27, 28 en 29; blz. 732, 757 en 784).

Bouwspaarbanken. De toetreding van nieuwe deelnemers tot bouwspaarbanken is, bij wijze van overgangsmaatregel, voorloopig van overheidswege stopgezet. (E.V. No. 27; blz. 740).

Deviezenregelingen. Besluit, waarbij het deviezenreizen grensverkeer wordt herzien. Deviezenregeling voor het binnenscheepvaartverkeer naar België. (E.V. Nos. 28 en 29; blz. 757 en 784).

Effectenhandel. Bepalingen van de Vereeniging voor den Effectenhandel inzake minimum-provisie. (E.V./No. 19; blz. 521).

Omzetbelasting. Nadere resoluties inzake de heffing der omzetbelasting met betrekking tot gevorderde machines, werktuigen e.d., het crouponeren van huiden, safe-loketten, en het verzekeringsbedrijf. (E.V. Nos. 19, 21 en 26; blz. 528, 529, 575, en 708).

Uitstel van rente en aflossing. Besluit betreffende uitstel van rente en aflossing van leeningen. (E.V. No. 19; blz. 522).

Waardepapieren. Uitvoeringsbeschikking van het besluit betreffende de aangifte en levering van waardepapieren. (E.V. No. 23; blz. 625).

VERVOER.

Vervoerswezen. In werking treden van de Eerste uitvoeringsbeschikking Autobevrachtingsbesluit II. Regeling inzake verstrekking van houten rijwielbanden op de bonnen. Reorganisatie van de Eigen Vervoerders Organisatie. (E.V.O.). (E.V. Nos. 20, 21 en 22; blz. 554, 569 en 594).

Wijziging van de organisatie van het wegvervoer. Verordening inzake het in- en uitladen bij het spoorwegen binnenscheepvaartverkeer. Beschikking ingaande vervoerbeperking bij de spoorwegen, waarbij bepaalde goederen niet meer als stukgoed (zooowel voor binnen- als buitenland) worden aangenomen; deze beperking geldt niet voor veermachtsgoederen. (E.V. Nos. 28 en 29; blz. 768, 769 en 794).

Alfabetische Index Overheidsmaatregelen op economisch gebied

(Zie voor den alfabetischen index Overheidsmaatregelen in 1942 het Jaarregister 1942, laatste bladzijde)

Aangifte van waarden	Blz. 110	Hout e. d.	Blz. 344, 419	Slerteelt	Blz. 12, 83
Advertenties	69, 344	Industrie 12, 25, 26, 40, 54, 69, 110, 124, 158, 195, 258, 344, 360, 401, 419	344, 419	Sleepvaart	110, 124
Arbeidszaken 25, 158, 195, 258, 344, 359, 402, 419		Jacht	360	Spertijden	26
Bankbiljetten	258, 345, 420	Kartels	159, 344	Steenverleening stilgelegde bedrijven 26, 40, 195, 345, 360, 402, 419	
Bankwezen	345, 375	Kleine zelfstandigen	402	Stroo	420
Bedrijven	258	Landbouw 26, 40, 83, 110, 124, 159, 173, 345, 360, 420		Surrogaten	361, 420
Belastingzaken	12, 345, 375, 421	Landstand	110	Tabak	124, 402
Betalingsverkeer m. h. buitenland	12, 421	Logiesgelegenheden	124, 173	Textiel	69, 173, 360, 402
Binnenvaart	110, 124, 345, 375	Loonbelasting	54	Tuinhouw	110, 124, 361
Blauwmaanzaadkat	54	Losdagen	54	Vee 26, 110, 124, 159, 258, 345, 361, 402, 420	
Bloemkweekerij	345, 360, 402, 419	Motorbrandstof	54	Veevoeder	361, 420
Boekhouding	158	De Nederlandsche Bank	375	Vennootschapsbelasting	54
Bosschen	360, 402	Normalisatie	402	Verbeurdverklaarde voorwerpen	26
Bouwnijverheid	69	Oliën en vetten	40, 344, 420	Vervoer	83, 110, 173, 345, 375, 421
Bouwspaarkassen	421	Omzetbelasting	12, 54, 124, 345, 375, 421	Verzekering	83, 110, 419
Buitenlandsche handel 25, 82, 110, 124, 158, 402, 419		Ondernemingsbelasting	159	Vestigingswet Kleinbedrijf	345, 360, 419
Chemische producten	25	Opheffing Centrales	420	Visscherij	124, 159, 402, 420
Circulatie	375	Organisatie bedrijfsleven 12, 25, 172, 195, 344, 360, 402, 419		Vleesch	124
Coöperatie	12	Pacht	110, 258	Voedselvoorziening	26, 159, 173, 258, 403
Deviezen regelingen	421	Papier	344, 360	Vorraden	258
Druk- en stencilwerk	401	Pluimvee	40, 124, 173, 345	Vordering	26
Economische rechtspraak	25, 360	Prijsopdrivings- en hamsterwet 1939	360	Waardepapieren	124, 421
Effecten rechtspraak	124, 345, 375, 421	Prijsregelingen 12, 26, 40, 54, 83, 110, 124, 159, 195, 258, 344, 360, 402, 419		Ijzer en staal	402
Evacuatie	158	Reclame	360, 419	Zaden	26, 110, 173, 345, 361, 403
Fruit	110, 419	Rente en aflossing	421	Zuivel	12, 110, 124, 159, 345, 361, 403
Groenten	110, 419	Rijksbureau	419		
Grond	39, 360, 401	Rijnvaart	110		
Handel 12, 25, 39, 82, 110, 195, 258, 344, 360, 402, 419		Schade	402		
Handelsnaamwet	419	Schappen	110		
Hotels, enz.	39				

STATISTIEKEN.

STAND VAN 's RIJKS KAS.

Vorderingen	30 Nov. 1943.	7 Dec. 1943
	in guldens	
Saldo van 's Rijks Schatkist bij De Nederlandsche Bank	20.366.949,22	31.336.890,22
Saldo b. d. Bank voor Ned. Gemeenten	811.154,72	618.208,85
Voorschotten op ultimo Oct. 1943 aan de gem. verstrekt op aan haar uit te keeren hoofdsom der pers. bel., aand. in de hoofdsom der grondbel. en der gem. fondsbel., alsmede op de belastingen en op de vermogensbelasting	17.884.060,64	17.834.060,64
Voorschotten aan Ned.-Indië ¹⁾ Idem voor Suriname ¹⁾ Idem voor Curaçao ¹⁾	323.975.038,19 8.635.977,58 87.986,55	324.025.380,19 8.635.977,58 87.986,55
Kasvord. wegens credietverstrekkung a. h. buitenland	16.012.028,—	16.012.028,—
Daggeleeningen tegen onderpand	—	—
Saldo der postrek. van Rijks-comptabelen	249.065.511,29	228.283.505,34
Vordering op het Alg. Burg. Pensioenfonds ¹⁾	—	—
Vordering op andere Staatsbedr. en instellingen ¹⁾	181.506.231,76	180.456.632,05
Verplichtingen		
Voorschot door De Ned. Bank ingevolge art. 16 van haar octrooi verstrekt	—	—
Voorschot door De Ned. Bank in reken.-cour. verstrekt	—	—
Schuld aan de Bank voor Ned. Gemeenten	6.736.000,—	6.736.000,—
Schatkistbiljetten in omloop	2.950.600.000,— ²⁾	3.041.700.000,— ²⁾
Schatkistpromessen in omloop	—	—
Daggeleeningen	217.284.806,—	218.096.305,—
Zilverbons in omloop	—	—
Schuld op ultimo Oct. 1943 aan de gem. wegens a. h. uit te keeren hoofds. d. pers. bel., aand. i. d. hoofds. d. grondb. e. d. gem. fondsbel. alsmede op de belastingen en op de vermogensbelasting	—	—
Schuld aan het Alg. Burg. Pensioenfonds ¹⁾	10.323.413,26	14.149.236,35
Id. aan het Staatsbedr. der P. T. en T. ¹⁾	602.903.026,91	624.412.840,86
Id. aan andere Staatsbedrijven ¹⁾	3.562.790,41	3.571.960,46
Id. aan div. instellingen ¹⁾	174.454.175,31	199.751.174,31

¹⁾ In rekg.-crt. met 's Rijks Schatkist. ²⁾ Nihil. ³⁾ Nihil.

DE NEDERLANDSCHE BANK.

(Voornaamste posten in duizenden guldens)

Data	Munt, Muntmateriaal en deviezen ¹⁾	Binnent. wissels open marktpapier, beleeningen, voorschotten a/h. Rijk en diverse rekeningen ¹⁾	Totaal activa	Totaal opschb. schulden
13 Dec. '43	4.050.895	142.211	4.265.450	4.124.821
6 " '43	4.011.977	152.957	4.237.278	4.098.791
29 Nov. '43	4.006.209	143.008	4.221.293	4.083.864
22 " '43	3.973.240	147.306	4.192.622	4.055.750
15 " '43	2.930.009	147.169	4.149.300	4.037.929
8 " '43	3.882.926	143.719	4.098.779	3.987.570
1 " '43	3.842.754	156.802	4.071.792	3.246.891
6 Mei '40	1.173.319	248.256	1.474.306	1.424.016

Data	Bankbiljetten in omloop	Saldi in R/C	Bankassig-natiën en diverse rekeningen	Saldo Rijk R/C (D/C)	Schatkist-papier rechtstr. ondergebrcht.
13 Dec. '43	3.983.718	741.015	71.753	C. 120.239	—
6 " '43	3.360.879	737.861	69.375	C. 135.963	—
29 Nov. '43	3.325.768	758.017	68.568	C. 115.527	—
22 " '43	3.270.955	784.734	68.994	C. 95.998	—
15 " '43	3.239.518	798.340	42.505	C. 131.890	—
8 " '43	3.218.076	769.449	42.341	C. 98.340	—
1 " '43	3.204.593	755.989	42.298	C. 88.341	—
6 Mei '40	1.158.613	255.174	10.230	C. 22.962	—

¹⁾ Ingevolge de verordening 58/1943 (d.d. 26 Juni) zijn de posten „Correspondenten in het buitenland” en „Buitenlandsche betaalmiddelen (excl. pasmunt)”, voorheen begrepen in de „Diverse rekeningen”, vanaf 5 Juli opgenomen onder de buitenlandsche portefeuille, in onzen staat samengevat als „deviezen”.

GEZAMENLIJKE STATEN VAN DE NATIONALE BANK VAN BELGIË EN VAN DE EMISSIEBANK TE BRUSSEL.

(in mill. Francs)

Data	Goud, specie, deviezen en Reichskredit-kassen	Crediet a. h. particuliere bedrijfsleven	Crediet a. d. Staat en openbare lichamen	Overheidsfondsen	Circulatie	Postcheque-ambt	Rekening-Courant
9 Dec. '43	75.653	870	16.771	2.113	82.435	6.922	4.918
2 Dec. '43	75.358	959	16.447	2.126	82.033	7.028	5.340
25 Nov. '43	75.327	898	16.031	2.142	81.448	6.847	5.297
18 " '43	74.877	845	16.306	2.050	81.393	6.893	4.985
11 " '43	74.367	847	17.354	2.091	81.528	6.900	5.330
8 Mei '40	23.609	5.394	695	1.480	29.806	—	990

